

POLITIKAI NYELVEK

A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK
MAGYARORSZÁGÁN

reciti

Politikai nyelvek
a 17. század első felének
Magyarországon

Szerkesztette
KÁRMÁN GÁBOR
ZÁSZKALICZKY MÁRTON

reciti

Budapest, 2019

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-82-6

Kiadja a reciti,

a MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Bevezetés	7
ZÁSZKALICZKY MÁRTON	
A Bocskai-felkelés politikai nyelvei: Vázlat	11
KRUPPA TAMÁS	
Giovanni Giacomo Belgioioso tábornok jelentései és a prágai nunciatúra iratai a Bocskai-felkelésről: Adalékok a Bocskai-felkelés előtörténetéhez	85
TÓTH GERGELY	
„Iure electionis”: Az 1608-as világi elit politikai programjának megfogalmazódása Révay Péter <i>De monarchia...</i> című munkájában	119
KÁRMÁN GÁBOR	
Bethlen Gábor soha meg nem írt manifestuma: A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban	155
BÁTHORY ORSOLYA	
Pázmány <i>Vindiciae</i> -je és Balásfi <i>Refutatio</i> -ja: Két röpirat a besztercebányai országgyűlés végzései ellen	197

SZABÓ ANDRÁS PÉTER	
Eszmék a nádori politika szolgálatában: Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645)	223
G. ETÉNYI NÓRA	
Erdély politikai imázsa a Német-római Birodalom propagandájában a harmincéves háború idején	285
BENE SÁNDOR	
Szinkretisták és szamaritánusok: Címszavak a kora újkori magyar politikai szótárból	327
Szerzőink	381

Giovanni Giacomo Belgioioso tábornok jelentései és a prágai nunciatúra iratai a Bocskai-felkelésről Adalékok a Bocskai-felkelés előtörténetéhez*

Az alábbiakban néhány, a Bocskai-felkelést közvetlenül megelőző időszak alaposabb megismeréséhez hozzásegítő iratra, és néhány belőlük fakadó következtetésre szeretném felhívni a figyelmet. Az iratokat ma több levéltár, a Vatikáni Apostoli Levéltár, a Biellai Állami Levéltár, illetve Belgioioso generális Milánóban található archívuma őrzi.

Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja előkelő észak-itáliai családból származott. Korábban megfordult Spanyolországban és Németalföldön, de arról nincs tudomásunk, hogy jelentősebbnek mondható katonai karriert futott volna be, ellentétben például az albán származású, de olasszá vált és szintén észak-itáliai területekről származó Giorgio Bastával, aki a kor legjobb hadvezéreinek keze alatt teljesített szolgálatot Németalföldön. Belgioioso – ahogyan a magyar szakirodalom hagyományosan nevezi – a szintén észak-itáliai előkelő családból származó Ferrante Gonzagát váltotta a felső-magyarországi főkapitányság élén.¹ Ezt a tisztséget – ellentétben az ezzel párhuzamosan kiépült struktúrával, a kerületi kapitányságokkal, amelynek élére alapvetően a rendek által választott személyek kerültek – a Habsburg-kormányzat hagyományosan külföldiekkel, főleg németekkel töltötte be. Közük többen, például Christoph Teuffenbach, protestánsok voltak, amely a Szent-szék rosszallását váltotta ki. Az állandóan visszatérő pápai kritikának azonban nem sok foganatja volt, hűséges szolgálata miatt az említett Teuffenbach pozíciója sem

* A kötet munkálatainak kereteit adó NKFIH kutatócsoporton kívül a kutatást az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport is támogatta.

1 KRUPPA Tamás, „Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601–1602-ben. Erdély és a Gonzaga-dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján,” *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002): 281–308.

a bécsi, sem a prágai udvarban nem rendült meg. A háború elhúzódása, a finansziális gondok súlyosbodása azonban a császárt arra kényszerítette, hogy engedjen az udvar, nevezzük így, katolikus frakciójának, amely mögött a nunciaturán keresztül a Szentszék, valamint a spanyol követ állt, és helyezzen katolikusokat (természetesen olaszokat) egyes tisztségekbe, például a felső-magyarországi főkapitányéba. Már Gonzaga kinevezése is ennek a diplomáciai nyomásnak volt az eredménye.²

Az 1603 őszi Kassára kerülő Belgioioso feladata elődjéhez hasonlóan a határ védelme, az erdélyi fejedelemségben állomásozó csapatokkal való kapcsolattartás, valamint – mivel Pestet sikerült elfoglalni – a császári hadsereg térségben folytatólagos támadó hadműveleteinek a vezetése volt. Minket azonban most a főkapitány egyéb teendői érdekelnek: a rekatolizáció feltételeinek megteremtése, annak elősegítése. Eger eleste után az egri káptalan Kassára menekült, birtokai egy részét elvesztette. A katolikus egyházszervezet számára egyik fontos székhelyének kiesése után nemcsak hitéleti, hanem egzisztenciális kérdés is volt, hogy a térség központjának számító protestáns városban hogyan sikerül megkapaszkodnia. A hitélet segítésének része volt az istentisztelet helyeinek biztosítása, vagyis templom(ok) megszerzése, valamint a hitélet és hitgyakorlás részét képező katolikus oktatási rendszer kiépítése, ebben azonban nem elsősorban a káptalanra, hanem inkább a jezsuita rendre számítottak. Számítalan irat támasztja alá, hogy már Gonzaga főkapitány is sokat fáradozott azon, hogy megteremtse egy jezsuita kollégium létrehozásának előfeltételeit.³ Ennek megvalósítása végül több egyéb feladat mellett utódjára maradt.

A Habsburg kormányzat egyházügyi politikája tehát már Belgioioso fellépése előtt érezhetően keményebbé vált. Ezt mutatják a Paulinyi Oszkár által közzétett iratok: Szuhay István egri püspök, szepesi kamarai elnök, illetve a Magyar Tanács levelezése II. Rudolffal és Mátyás főherceggel 1603-ban.⁴ Az alapot és a kezdő len-

2 Lásd Zdenek KRISTEN, ed., *Epistulae et acta Johannis Stephani Ferrerii 1604–1607*, *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628* 3 (Pragae: Ministerium scholarum, 1944), 157, 162, 339–340, illetve az előző jegyzetet.

3 BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LÁZÁR István Dávid és LUKÁCS László, kiad., *Jezsuita okmánytár. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok, 1/1–2: 1601–1606*, Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34 (Szeged: József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke, 1995), n. 31, 45, 69, 130, 193, 196, 217, 222–224; KRUPPA Tamás, kiad., *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II. (1595–1613)*, *Collectanea Vaticana Hungariae* I/5, Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 38 (Budapest–Róma–Szeged: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja–Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke, 2009), n. 86.

4 PAULINYI Oszkár, „Iratok Kassa sz. kir. város 1603–1604-ben megkísérelt rekatolizálásának történetéhez”, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 19 (1930): n. 1–9.

dületet mindazonáltal az Illésházy István elleni per szolgáltatta,⁵ amelyet a felvidéki templomfoglalások követtek az 1603. évben Pethe Márton kalocsai érsek, valamint a jezsuita rend részvételével és a katonai kormányzat, jelesül az új főkapitány, Belgioioso támogatásával. A militáns fellépésnek keretet és formát a császári rendeletek és mandátumok adtak, amelyek címzettjei a felső-magyarországi főkapitány, és természetesen az érintett városok voltak.⁶ Utóbbiakkal szemben az uralkodó a főkegyúri jogát hangoztatta. Makkai László tanulmányából megismerhetjük a részleteket, amelyek az eddigi szövegkiadásoknak köszönhetően viszonylag gazdagon dokumentáltak, ezért ezek taglalásától eltekintenek.⁷

A felső-magyarországi városok természetesen ellenálltak és ehhez szövetségest találtak a jogaikat és szabad vallásgyakorlatukat (kegyúri jogukat) féltő vármegyei nemességben. Ennek egyik kifejeződési formája volt az 1604 őszi összeülő gálszécsi gyűlés.⁸ A rekatolizációban érintett felső-magyarországi városok mellett a nemességnek főleg a hírhedt 22. artikulus miatt felkorbácsolt indulatai játszottak szerepet a helyzet feszültebbé válásában. Mint az ismeretes, az 1604 elején összehívott pozsonyi országgyűlés által megszavazott törvénycikkekhez a magyar cancellárián uralkodói utasításra önkényesen még egyet illesztettek és ezt a változatot küldték aztán szét a vármegyéknek. A rövid artikulus a vallási sérelmek tárgyalásának uralkodói tiltását tartalmazta, amely természetesen a protestáns felekezetek ellen irányult.⁹

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az eseményekben felső-magyarországi főkapitányként kulcsszerepet játszó Belgioioso iratainak tekintélyes része több levéltárban is megmaradt. Különösen értékesek azok a jelentések, amelyekben a Bocskai-felkelés előtörténetéről és abban játszott saját szerepéről emlékezik meg. Az alábbiakban Belgioioso iratainak és Giovanni Stefano Ferreri prágai pápai nuncius jelentéseinek középpontba helyezésével szeretném ráirányítani a figyelmet a Bocskai-felkelést megelőző időszak néhány eddig kevés figyelemre méltatott és homályban maradt mozzanatára.

5 KÁROLYI Árpád, *Illésházy István hiútlenségi pore* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1883).

6 A kassai fellépés előzményeit illetően lásd PAULINYI, „Iratok...”, bevezető, 11–15, az iratok közül pedig lásd a n. 1–33. BRUCKNER Győző, *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben I (1520–1745)* (Budapest: Grill, 1922), 186–187; BALÁZS et al, kiad., *Jezsuita okmánytár...*, I/1: n. 262–264, 270, 282, 285, 346.

7 MAKKAJ László, „A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén”, *Történelmi Szemle* 17, 1–2. sz. (1974): 155–182.

8 FRANKÓI Vilmos és KÁROLYI Árpád, kiad., *Magyar országgyűlési emlékek X. (1602–1604)*, (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890) (a továbbiakban *MOEX*), 577–598.

9 KÁROLYI Árpád, *Néhány történelmi tanulmány* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1930), 154–226.

Belgioioso tábornok levelei és jelentései

A generális tollából született iratok közül talán a legismertebb a Benda Kálmán és Kenéz Győző által magyar fordításban is közzétett jelentés, amely a Bocskai-felkeléshez vezető eseményeket mutatja be, természetesen azzal a szándékkal, hogy tisztázza Belgioiosót a vádak alól. A szerzőpáros szerint ez az irat 1605-ben kelt. A datálás mellett egy 1605. december 29-ei haditanácsi irat szólna, amely válaszként született a felső-magyarországi kapitány egy beadványára.¹⁰ Mivel nem tudjuk, hogy ezt mikor küldte be, és mivel a jelentés tartalmához képest a hipotetikus dátum meglehetősen késeinek tűnik, a szerzők magától értetődő módon nem bocsátkoztak további spekulációkba a jelentés megszületésének kronológiai paramétereit illetően. Az idézett haditanácsi iratban – amelynek kérdéses részletét Bendák az egyik jegyzetben szó szerint is idézték – *memorial*, emlékirat szó szerepel, amelyet jelentésnek fordítottak. Csakhogy a jelentés latinul *relatio*, olaszul *relazione* (nyilvánvaló, hogy az eredeti ezen a nyelven született meg), az általuk magyar fordításban közölt latin eredetin is ez, nem pedig *memoriale* szerepel. Márpedig tapasztalataim szerint a kortársak az iratok műfaját illető terminológiát pontosan használták, ha tehát a haditanácsi irat emlékiratot, *memorialt* említ, akkor ezt azért teszi, mert egy ilyen irat érkezett, nem pedig egy *relatio*.

Nem könnyíti meg a helyzetünket az sem, hogy a jelentés kiadói szerint ez az Istvánffy Miklós hagyatékában megmaradt szöveg végeredményben a jeles történetíró munkája lenne: az olasz eredetit ugyanis Istvánffy nemcsak retorikailag dolgozta volna át, hanem törölte a Belgioioso személyes érintettségéről árulkodó részleteket is. Istvánffy töredékesnek tartotta az iratot, amit a Benda–Kenéz szerzőpáros is átvett.

A terminológiai eltérés miatt kétségeim vannak azzal az állítással kapcsolatban, hogy az 1605 végéről származó, a haditanácsi irat által említett *memorial* azonos lenne az Istvánffy hagyatékában talált *relatió*val, vagy a feltételezett eredeti, olasz nyelvű *relazione*val. Ebből következik az is, hogy fel kell tételeznünk: az irat *terminus ante quem*je nem lehet a Bendák által hipotetikusan felvetett 1605. december 29. A gyanú azonban nyilván nem elegendő, ha nem lehet adatokkal is alátámasztani.

A vatikáni levéltár Borghese fondjának egyik, Károlyi Árpád által is forgatott kötetében találunk egy *Relatione che il Conte Giovanni Giacomo Belgioioso dalla Maestà cesarea di quanto é occorso per la ribellione di Stefano Bottschai* címet viselő

10 BENDA Kálmán és KENÉZ Győző, „Barbiano gróf jelentése a Bocskai szabadságharc első hónapjairól” in *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970*, szerk. MÓDY György, OROSZ István és DANKÓ Imre (Debrecen: Déri Múzeum, 1971), 10.

iratot, amely azonos az Istvánffy által latinra fordított, majd Bendáék által magyarul kiadott Belgioioso-jelentéssel.¹¹ A szöveg, ahogy a címe is mutatja, valóban eredetileg olaszul készült, szép, kitűnően olvasható példány, amelyet Giovanni Francesco Ferreri prágai pápai nuncius irodájából küldtek be a római központba. A szöveg teljes, ami azt jelenti, hogy Istvánffy, és az ő nyomán a történeti hagyomány tévesen vélte vagy gyanította töredékesnek. Dátum sajnos nem szerepel rajta, és hátlapjáról ezúttal lemaradt a szokásos államtitkári bejegyzés, amely általában az irat beérkezésének időpontját szokta tartalmazni egy rövid regeszta kíséretében. A kódex vegyes, ami azt jelenti, hogy a nuncius jelentései mellett szép számú, szintén általa beküldött mellékletet találunk. Ilyen melléklet Belgioioso gróf jelentése is. Mivel a kötet az 1605. január és március közti időszak nunciusi levelezését tartalmazza, a levelek pedig kronológiai rendben állnak, kézenfekvő annak a feltételezése, hogy szövegünk ebben az időszakban került Rómába. A *Relationét* a január 17. és 19. közt született levelek közé sorolták be; feltételezhető, hogy a január első felében íródott nunciusi jelentésekkel került az Államtitkárságra. Ez, mint látni fogjuk, nagyjából egybevág az alábbiakban vallatóra fogott Belgioioso-levéltár vonatkozó leveleinek tartamával.

Mielőtt ezek tárgyalására rátérnék, szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a nuncius nem csak egy Belgioioso-jelentést küldött be; találunk egyéb, tartalmilag legalább olyan fontos és izgalmas szöveget is, amely a gróf tollából született. A Fondo Borghese III. 51C kötete őriz például egy hosszú Belgioioso-jelentést *Relatione del Signor conte Belgioioso* címmel.¹² Ez a kötet is Ferreri prágai nuncius által beküldött jelentések mellékleteit tartalmazza. Károlyi is használta, két alkalommal idéz belőle, ennek ellenére a szöveg szemmel láthatóan nem keltette fel az érdeklődését. Az itt található számos irat közül többet is kiadott a *Magyar országgyűlési emlékek* X. kötetében, de nem a vatikáni, hanem a bécsi példányokból.

A tartalmi összevetésből kiderül, hogy a két *relazione* között szoros kapcsolat áll fenn, találunk bennük néha szó szerinti egyezéseket, de a szövegek struktúrája, megírásuk célja különböző. A *Relatione 1* tehát „látja” a *Relatione 2*-t (a továbbiakban az érthetőség kedvéért, *Relatione 1*-ként a magyarul is kiadott *Relationére* fogok hivatkozni, a másikat *Relatione 2*-vel fogom jelölni). A datálást illetően ez alkalom-

11 Archivio Apostolico Vaticano (a továbbiakban AAV) Fondo Borghese serie III, vol. 84A, fol. 71r–79v.

12 Az irat több példányban is ránk maradt. Lásd AAV Fondo Borghese serie III, vol. 51C, fol. 1r–v, 4r–16r; Archivio di Stato di Biella, Cass. XVII, cart. 20, fasc. 315, fol. 1r–16v; Tiroler Landesarchiv (Innsbruck), Geheimer Rat, Kriegsakten, Pos. 2, Karton 1, 31–51. A továbbiakban a vatikáni példányt használom. A jelentést ismerte és idézte Károlyi. Lásd KÁROLYI, *Néhány történelmi tanulmány...*, 212.

mal sem jutunk előbbre, ugyanis ez utóbbi iraton sem szerepel dátum, egyik irat sem alkalmas tehát arra, hogy megállapítsuk keletkezésük idejét, illetve egymáshoz való (kronológiai) viszonyukat.

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához segít hozzá a Belgioioso-levéltár. A milánói Archivio Storico Museo Trivulziana részlegében van a Fondo Belgioioso, amelyben három, mondandónk szempontjából szóba jövő Belgioioso levelet, valamint egy jelentést és egy feljegyzést találunk. Ezek mindkét *Relatione*-vel kapcsolatba hozhatók. Az első Belgioioso-levél december 5-én, a másik kettő hat nappal később, december 11-én kelt. Az 5-ei levél címzettje a császár. Ebben a generális arról számol be, hogy nem sokkal korábban ért véget Szepesvárálja egy teljes hónapig tartó ostroma. A várba csupán harmincfőnyi kíséretével és néhány tucat paraszttal, valamint urukkal, Thurzó Kristóffal együtt beszorult generális egészen pontosan huszonkét napig védte a várat az ágyút is bevető hajdúk ellen. Nyilván nagy megkönnyebbülést érzett, amikor Giorgio Basta csapatainak közeledtére az ostromló sereg elszéledt. Ez alkalmat szolgáltatathatott neki többek közt arra is, hogy végiggondolja és papírra vesse az ostromot megelőző másfél hónap igen sűrű és messzemenő következményekkel járó történéseit. Rögtön a levél elején találjuk a minket érdeklő mondatot: „et hora con la sua benignità si compiacerà di vederlo per la *relatione* [kiemelés tőlem – K. T.] qui inclusa nella quale racconta a Vostra Maesta puramente il successo della ribellione de Busckay solo diro a Vostra Maesta che convene per servitio suo stando il stato delle cose che io mi mettesi in questo castello...”¹³ Azaz a császár a hozzá írt leveléhez mellékelte jelentésben olvashat hosszabban is a Bocskai-felkelésről, magában a levelében a főkapitány csak az ostrom történéseiről számol be. A beküldött jelentés tartalmáról többet nem tudunk meg, de az általa használt *successo* szó jelentheti az események egyszerű leírását, de jelenthet jó vagy rossz következményeket is, ez esetben pedig számolni kell azzal, hogy a jelentés írója megpróbálja a történeteket értelmezni, elemezni.

A generális által említett jelentést, a *Relatione 1*-t, mint fentebb láttuk, nem itt találjuk meg, hanem a vatikáni levéltárban, ám néhány tucat irattal korábbra besorolva rábukkanhatunk egy három oldalas (sajnos töredékes) jelentésre. Bár ennek a címe nem teljesen egyezik a vatikáni példányéval, a tartalma alapján azonban bizonyos, hogy egyrészt Belgioioso ezt juttatta el december 5-ei levelével együtt a császári udvarba, másrészt, hogy ez a *Relatione 1* egy töredékes olasz nyelvű példánya. A címe: *Relatione che il conte Giovanni Giacomo Belgioioso da alla sua maesta di quanto è occorso doppo la sua uscita di Cassovia in campo et prima*. A Belgioioso-levél eléggé egyértelműen arra mutat, hogy a *Relatione 1 terminus ante quem*je 1604. december

13 Lásd az 1. sz. iratot.

5, tehát a jelentés nem januárban (mint fentebb a Borghese 84A kötete alapján feltételeztük), hanem valószínűleg már egy hónappal korábban megszületett.

Felvetődik a kérdés, vajon milyen kapcsolat áll fenn Belgioioso gróf magyarul is megjelent jelentése, a *Relatione 1*, annak töredékben maradt változata, valamint a másik, Rómában, Biellában és Innsbruckban is megtalálható hosszú *Relatione 2* között. Fentebb már utaltam arra, hogy szó szerinti egyezéseket találunk a két szöveg között, és hogy ezek a terjedelemhez képest elenyészőek. Ahhoz azonban elegendőek, hogy bizonyítva lássuk: Belgioioso egyik szövegét beépítette a másikba. Ez például egyértelműen kiderül a *Relatione 2* 4. fejezetének esetében, amely a *Della ribellione* címet viseli. A fejezet végén a következőt olvassuk: „Hora brevemente per haverne di Scepusio data a Vostra Maesta pienissima relatione dirò.” Vagyis „Most röviden fogok szólni ezekről (t. i. az eseményekről), mivel hogy Felségednek Szepesvárból egy kimerítő jelentést küldtem.” A *pienissima relatione* az Istvánffy-féle *Relatio* eredeti változata, amelyet, mint láttuk, valószínűleg a császárnak írt december 5-i levelével együtt küldött el az udvarba. Ráadásul a *Relatione 2* következő, 5. fejezete, amely a *Quanto è soccorso doppo l'essermi trovato con le genti in campagna* címet viseli, éppen ott kezdődik, ahol a *Relatione 1*, vagyis a rakamazi táborban, és a már említett szó szerinti egyezéseket is éppen itt találjuk. Ebben a fejezetben találunk két további utalást is a korábban megírt és beküldött jelentésre a *Relatione 1*-re.¹⁴

A *Relatione 2* keltezési idejének megállapításához, úgy tűnik, újabb fogódzót találunk a generális egy másik, egy héttel később szintén a császárnak, illetve Bartholomäus Pezzén császári tanácsosnak írt újabb leveleiben. A császárhoz intézett levél második felében találunk egy minket érdeklő részt, amely a következőképpen hangzik: „Vostra Maesta havra hauto relatione del stato delle cose et come si trovi questo esercito cosi anco de Bochkay con li suoi seguaci.”¹⁵ Azaz nemsokára küldeni fogja a jelentést, amelyben beszámol a dolgok állásáról, a hadsereg, illetve Bocskai és követői helyzetéről. Azt gondolhatnánk, hogy ez a jelentés a *Relatione 2*-vel azonos, amelyet, mint láttuk, nem sokkal a *Relatione 1* után íratott a generális. A levél december 11-i keltezése kronológiai szempontból nagyon szépen illeszkedne ebbe a gondolatmenetbe. Csakhogy a már említett 5. fejezet a Bocskai-felkelés kitörését közvetlenül megelőző eseményeket idézi fel, és csupán az utolsó rövid

14 „Uno de quali ancor si truova quà, da cui si potrà intendere tutto, nel modo, et guisa da me in una *special relatione* a Vostra Maestà esplicata... m'avanzai ad Adorian, d'onde trattai d'accordo col Bottschai, nel modo, nella *relation di Scepusio significato* [kiemelések tőlem – K. T.], il che da Vostra Maestà et da sua altezza fu approvato.” AAV Fondo Borghese serie III, vol. 51C, fol. 14r.

15 Lásd a 3. sz. iratot. A Pezzennek írott levél végén találjuk ugyanazt az utalást, hivatkozva a császárnak írt levélre. Ebben *parereként* (vélemény, tanács) határozza meg a beküldendő irat műfaját, ugyanakkor a császárnak írottban *relationeként* említi. Lásd a 2. és a 3. sz. iratokat.

bekezdés szól arról, hogy ha Szepes vára nem áll ellen, fennállt volna a veszélye, hogy a felkelők Pozsony alá vonulnak. Ez az információ azonban a december 5-i levélben is szerepel. Ugyanebben a levélben említi a generális a Szepesváralján kiállt 22 napos ostromot, amelyet szintén megtalálunk ebben a bekezdésben. Erre természetesen válaszolhatjuk azt, hogy végül is miért ne utalhatott volna a jelentésben egy korábbi levelében írottakra. Sokkal súlyosabb ellenérv azonban, hogy a december 11-i levélben említett *relatione* tartalmilag nem egyezik a *Relatione 2*-vel. Ezért úgy tűnik, hogy a levél utalása mégsem a *Relatione 2* elküldésére vonatkozik.

A Belgioioso-levelezésben jóval előbbre sorolva találunk egy rövid feljegyzést, amely a generális javaslatait tartalmazza a hadsereg reformjáról, az irat végén pedig kiderül, hogy az valamikor 1605 elején készült, mert szerepel benne Kassa *előző évi*, kudarcra végződött ostroma; a várost, mint ismeretes, az osztrák és edelényi győzelem ellenére Bastának nem sikerült visszafoglalnia. A december 11-i levél idézett mondata jövő időben van, vagyis a korábbi levelétől eltérően a feljegyzést nem csatolta a leveléhez, illetve az 5-i levélből eltérően nem írja azt, hogy csatolja, vagyis ezt az utalást vonatkoztathatjuk erre, a levél megírásához képest később bekövetkező eseményeket is megörökítő feljegyzésre. Ráadásul a levélnek az irat tartalmára vonatkozó utalásai fedik azt, amit ott is olvashatunk.

Mindezek figyelembe vételével úgy vélem, hogy összesen három jelentéssel kell számolnunk, amelyet a generális rövid időközökkel juttatott el a császári udvarba. E szerint a Ferreri január közepén beküldött jelentései közt található *Relatione 1* az a jelentés, amelyből az Istvánffy-féle fordítás készült, és amelyre a császárnak írt december 5-i levelében a generális célzott. A *Relatione 2* ez után kelt, hisz mint láttuk, ebben az iratban van egy egyértelmű múlt idejű utalás a *Relatione 1*-re. Ebből kifolyólag a *Relatione 1*-nek mindenképpen még a szepesváraljai időzés alatt kellett elkészülnie, amiből következően *terminus post quem*-je november 9., amikor a generális a várba érkezett.¹⁶ A *Relatione 2* tehát valamikor ez után kelt, de jelenleg nem ismerek olyan Belgioioso levelet, vagy más iratot, amely ezt említené. Úgy vélem azonban, hogy legkésőbb január végén amikor a gróf Prágába érkezett, ennek is meg kellett születnie, mert itt az iratot benyújtotta a császárnak, és természetesen elküldte a nunciusnak is. Ez a későbbi, prágai datálás azért tűnik valószínűbbnek, mert látni fogjuk, hogy a *Relatione 2* nem egyszerű leírása az eseményeknek, hanem azon túl apológia is, sőt, további javaslatokat tartalmaz a kialakult súlyos politikai helyzet orvoslására.

A *Relatione 1*-et említő december 5-i levélhez képest egy héttel későbbi, december 11-én kelt levelében Belgioioso megígért egy, a hadsereg megreformálásával

16 Az időpontra lásd NAGY László, *A Bocskai szabadságharc katonai története* (Budapest: Akadémiai, 1961), 89.

kapcsolatos gondolatait megörökítő jelentést, amelyet néhány héttel később, 1605 elején (januárban) valószínűleg be is küldött.

Az alábbiakban Belgioioso második jelentését (*Relatione 2*) veszem közelebbről is szemügyre. A Barbiano-jelentésként régóta ismert szöveg (*Relatione 1*) szemtanúkra támaszkodva irányította a figyelmet a Bocskai-felkelés kezdeti időszakának más források által kellően meg nem világított mozzanataira. A gróf második nagy jelentése ezzel szemben egyszerre tűnik apológiának, magamentségnek, és az események iratok alapján történő, természetesen Bocskai- és lázadó- (protestáns)ellenes szellemben megírt, utólagos rekonstrukciójának.

A *Relatione 2*

Mondanivalóját a gróf, ahogyan fentebb már utaltam rá, öt nagy fejezetre osztotta. Ezek a következők: az első pontban a vallást, a másodikban az erődöket, a helyőrséget és a zsoldfizetést veszi sorra. A harmadik terveket és javaslatokat fogalmaz meg, a negyedik a felkelés szerinte valós okaira kíván rávilágítani, míg az utolsó, az ötödik az események (igazi) elbeszélése a szepesváraljai ostromig bezárólag. A felsorolt pontok közül kétségtelenül az első és a 4. ígérkezik a legérdekesebbnek, ettől függetlenül az alábbiakban mindegyiket ismertetem, hiszen a gróf mondandójának kifejtéséhez mind az öt fejezet és téma császár elé tárását szükségesnek tartotta. Mindazonáltal a fő figyelmet az 1. fejezet kapja, amelyet részletesebben is elemezni fogok.

Az első fejezet Belgioioso leghíresebb, a protestáns közvéleményben kétségtelenül a legbotrányosabbnak számító és legmélyebb nyomot hagyó lépéséről, a kassai templom elvételéről és az egri káptalannak a városba való bevitelével kapcsolatos intézkedéseiről szól. Nem mondhatjuk, hogy a gróf nem próbálta alaposan körüljárni a témát: ebben a rövidke fejezetben nem kevesebb, mint tizenkét általa írt levelet, illetve az uralkodótól kapott egyéb iratot, parancslevelet, mandátumot idéz. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezeknek egy része különböző levéltárakban megőrződött, sőt néhányuk – több, Belgioioso által egyébként nem is említett iraton túl – Paulinyi Oszkár jóvoltából már régóta nyomtatásban is olvasható.

A második fejezet az előzőhöz hasonlóan igen részletesen, levelek tucatjával ilusztrálja mindazokat a nehézségeket, amelyeket felső-magyarországi főkapitányként orvosolnia kellett. Ez alatt a szokásos, és más forrásokban is említett nehézségeket kell érteni, mint például a védelmi rendszer karbantartásának problémáját, az ellátás akadózását, a pénzhiányt (itt főleg a hajdúk elégedetlenségét emeli ki, ami a később bekövetkező események fényében érthető).

A következő rövid fejezet tulajdonképpen a másodiknak a folytatása, hisz az abban taglalt nehézségek voltak az okai annak, hogy a gróf az általa javasolt haditervek közül egyiket sem tudta megvalósítani. Ilyenek voltak Eger visszafoglalása, amelyet petárda segítségével akart kivitelezni, vagy Szolnok bevétele; a várható török támadások kivédése, például Lippa megerősítése, illetve a Bethlen Gábor által vezetett erdélyi lázadók szemmel tartása. Ezek a tervek, illetve feladatok természetesen nem az ő agyszüleményei voltak, de az egyik legfontosabb végvári katonai tisztség viselőjeként tőle értelemszerűen elvárták az ilyen irányú kezdeményezést.

A 4. fejezetben tér rá a lázadásra (*Della ribellione*). Ez a *Relazione I*, illetve ennek az Istvánffy által a latin nyelvű *Relatió*ban áthagyományozott tömörített verziója – amint fentebb többször utaltam rá, néhol szó szerinti egyezésekkel. Éppen ezért ebben a fejezetben az eddigiekhez képest különösebb újdonságot nem találunk. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy Belgioioso itt is nyomatékosan hangsúlyozza: a lázadás nem a vallás ügye miatt robbant ki, mivel azt Bocskai a törökkel szövetkezve már régóta forralta a király ellen, jóllehet az uralkodó az erdélyiek őszinte megdöbbenésére, akik Bocskait méltónak tartották a halálra, megkegyelmezett neki és visszaadta a javait.

Ez a megjegyzés azért tarthat igényt a figyelmünkre, mert bár a gróf nem mondja ki, de az eseményeket ismerők ezeket a sorokat világos és egyértelmű kontextusba tudták helyezni. Belgioioso ugyanis megemlíti, hogy az erdélyiek azért voltak szörnyen dühösek Bocskaira, mert szerepet játszott Báthory Zsigmond hazahozatalában. Az események jól ismertek: Zsigmond visszatérése volt a kezdete Erdély igazi nagy romlásának, mert 1598 után vált a fejedelemség háborús és polgárháborús hadszíntérre, amelyben a lakosság iszonyatos, máig ható következménnyel járó veszteségeket szenvedett. A másik következmény, közkeletű és a történetírásban is használt kifejezéssel élve, Basta rémuralma volt, amely az erdélyi nemesség fizikai megtizedelésén túl birtokaik széles körű konfiskációját is jelentette. Ezzel a császári kormánynak nemcsak a lázadók (vagyis az 1598-ban Rudolfnak letett hűségesköt megszegők) megbüntetése volt a célja, hanem az új polgári-katonai kormányzat, az erdélyi Gubernium anyagi alapjainak megeremtése is. A lebonyolításban Basta mellett Belgioioso is szerepet játszott, hisz a birtokokat az Erdélyi Kamara felállításáig és beüzemeléséig a Szepesi Kamara kezelte volna, amellyel a gróf – akinek állandó gondott okozott a katonaság ellátása és a zsold fizetése – napi kapcsolatban állt.¹⁷

17 Az Erdélyi Kamara felállításáról lásd KRUPPA Tamás, „Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat felállításának kérdéséhez (1597–1602)”, *Századok* 145 (2011): 817–845.

Bocskai tehát, legalábbis ebben a kontextusban, a büntetés helyett, amelyet Zsigmond visszahívása miatt a polgárháború kirobbantásáért érdemelt volna, kegyelemben részesült, és ezért az erdélyi nemesség joggal gyűlölte. A fejezet másik súlyos állítása, hogy a szervezkedés már jóval az ő Kassára érkezése és az 1604 elején megtartott országgyűlés előtt elkezdődött (itt nyilván a hírhedt 22. artikulusra céloz).¹⁸ Ezt egyrészt alátámasztják a rendelkezésünkre álló iratok 1603-ból, de a gróf itt most nem ezekre, hanem egy szemtanúra, a felkelés kezdeti lépéseiben kulcsszerepet játszó Lippai Balázs hajdúkapitányra(!) hivatkozik, aki Kassán mondta volna a következőt: „detta ribellione molto prima fosse stata *machinata et ordita* [kiemelés tőlem – K. T.] (come disse Lippai Ballas in Cassovia).” Mindez a felső-magyarországi főkapitány szerint azt bizonyítja, hogy Bocskait, illetve a nemességet (állításukkal szemben)¹⁹ nem a vallás motiválta. Utána következnek a *Relatione I*-ből már jól ismert történetek, a Szentjobb környéki események, Bocskai török szolgájának, valamint Bethlen Gábornak a szerepvállalása, amelyekre itt nem térek ki. Amit viszont a *Relatione I*-ben nem találunk: Belgioioso szerint az, hogy a török éppen ekkor nyolc bárkányi ellátmányt irányított a határhoz közel fekvő Szolnokra, szintén azt bizonyítja, hogy az összeesküvők már 1604 nyarán szorosan együttműködtek az ellenséggel.²⁰

A lázadás kitörésének harmadik okát Belgioioso a pénzhiányban látja: ha – amint többször is kérte – időben kifizették volna a hajdúkat, ezzel elejét lehetett volna venni átállásuknak a lázadók oldalára. De végül csak négyezret fizettek ki közülük.²¹

18 „Ch'egli non si movesse per religione è chiaro non essendosi molestata la nobiltà per causa d'essa, ne fatta innovation alcuna alli comitati, ne derogato punto alli loro privilegi, come essi medesimi dichiararono...” AAV Fondo Borghese serie III, vol. 51C, fol. 12r. Lásd még a 4. jegyzetet.

19 Itt úgy vélem, arra a kiáltványra céloz, amely a szakirodalomban máig szerencsi kiáltvány néven ismeretes, de valójában nem ott és nem akkor keletkezett. A szövegahagyományról bőszegesen lásd Kees TESZELSZKY és ZÁSZKALICZKY Márton, „A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok: Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606”, *Aetas* 27, 4. sz. (2012): 68–120.

20 „Si comprende dalla gran condotta di vettovaglie del Turco in Solnok, cioè di otto barche a scaricar una delle quali, non bastavano cento cinquanta carri, poiche non essendo passato l'essercito Turcheco in quella parte, non si può attribuire quelli apparecchio ad altro, che a certa mira, e scopo di fomentar l'ordinata ribellione, la quasi può con molta ragione sospettar che sia avvenuta con intelligenza, de provinciali, perché s'è veduto, come si sono portati li comitati, (de quali quanto io dubitassi havea già a Vostra Maestà mostrato sotto li 8 di luglio)” AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 51C, fol. 12r.

21 „Aggiungo che la ribellione ha fatto progresso, principalmente per il difetto de denari, per non essersi potuto assoldar tutti gli aiduchi, di che feci tanta istanza condurli et impregarli, il che si fatto si fosse, haverebbe preservato dal tradimento seguito, il quale io quasi predissi in una mia lettera delli 8 d'Ottobre 1604 et aiutato all'imprese da me a Vostra Maestà proposte, ma non essendosene assoldati se non quattro mille il Bortschahi ne assoldo 1200 che avanzorno, et con essi presunsse poi far quel che fece.” AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 51C, fol. 13rv. A *Relatione I*-ben más összegek szerepelnek. Lásd BENDA és KENÉZ, „Barbiano gróf jelentése...”, 25.

Az 5. és egyben utolsó fejezetben Belgioioso a 2–3. fejezetekben a már érintett témákhoz kanyarodik vissza, és ugyanazt mondja el, mint amit a *Relatione 1*-ben olvashatunk, csak rövidebbre fogva: mi történt azután, hogy seregével Rakamazhoz vonult, hogy megakadályozza Bocskai és hajdúinak további előrenyomulását.

Ferreri nuncius levelei: a Coraduzzi-szál

A fentebbi rövid áttekintés után kanyarodjunk vissza a jelentés első és leginkább informatív fejezetéhez, amelynek központi témáját a Kassán, illetve a felső-magyarországi városokban 1603 végétől egészen a felkelés kitöréséig terjedő események nyújtják, természetesen Belgioioso tálalásában.

Az általa idézett, valamint a Belgioioso-levéltárban rendelkezésre álló iratokból kiviláglik, hogy a gróf, ahogy mondani szokás, parancsra cselekedett. Erre egyértelműen utal Rudolf császár 1603. november 8-i levele, amelyben utasítja a frissen ki-nevezett és állomáshelyére éppen megérkezett Belgioiosót: szólítsa fel Kassa városát a székesegyház és javainak átadására, és ha szükséges, alkalmazzon katonai erőt. Megvan Mátyás főherceg bő egy hónappal később kelt parancsa is, amely gyakorlatilag ugyanezt tartalmazza.²² Az akció végrehajtói a katonai kormányzat részéről a főkapitány, a világi és egyházi hatalom részéről pedig Forgách Ferenc nyitrai püspök-kancellár, valamint Migazzi vagy Mikáczy Miklós váradi és Zalatnok György pécsi püspökök voltak. Az uralkodói akaratot a gróf a fenti három személy jelenlétében adta tudtára a város bírójának, a jelentésben egyébként sehol nem nevesített Bocatius Jánosnak és a városi magisztrátusnak.

A város védekezett, ahogy tudott: nem sokkal az intézkedések életbeléptetése után küldöttséget menesztettek Prágába, hogy a császárt rendelete megváltoztatására bírják, azaz hogy kicszűköljék a szabad vallásgyakorlatot, illetve elérjék, hogy Belgioioso szolgáltassa vissza az ellenszegülés miatt a várostól elkobzott huszonnyolc környékbeli falut, amelyek az ellátásban igen fontos szerepet játszottak. A küldöttség februártól egészen június 15-ig tartózkodott a fővárosban, majd dolga végezetlenül távozott. Legalábbis ezt olvashatjuk a Bocatius-naplót közléte Csonka Ferenc által írt utószóban, aki egy korabeli feljegyzésre hivatko-

22. Paulinyi a Károlyi által idézett királyi rendeletet (KÁROLYI, *Néhány történelmi tanulmány...*, 180–181) már nem találta a helyén, és ugyanúgy nem találta a főherceg Károlyi által nem idézett rendeletét sem. PAULINYI, „Iratok...”, 34. Rudolf Belgioiosóhoz intézett dátum nélküli levelének olasz nyelvű változatát lásd Róma, Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, S.O. St.St. Germania Vol. TT1-a, fol. 745r, Mátyásét december 19-ei dátummal uo. fol. 759r.

zik.²³ Az *Occasio belli Hungaria* azt is tudni véli, hogy a kudarc a nuncius, Rudolf Coraduzzi és Tiburtius Himmelreich közös fellépésének volt köszönhető, akik megakadályozták, hogy a követek a császár színe elé járuljanak, és ott elmondhasák panaszaikat.²⁴ A követek hiábavaló prágai időzésének motívumát átveszi Károlyi Árpád is a 22. artikulusról írt cikkében, ahol azt olvashatjuk, hogy a követek megkeresték Coraduzzi birodalmi alkancellárt, aki egyúttal a Titkos Tanács tagja is volt, tehát az általuk elérhető legmagasabb helyen próbálták érvényteleníttetni egyrészt a császári pátenst, másrészt a felső-magyarországi főkapitány intézkedéseit. 400 aranyat szántak a célra, de nem sokat értek el vele, az akkor még (Károlyi szavai szerint) „nagy katolikus”, „jó úr” zsebre vágta a pénzt, és a lőcsei követek jelentése szerint azt találta mondani: rosszul tették az őseik, hogy az eretnek vallást honosították meg a városaikban, és itt az ideje eltűnésüknek.²⁵ Ugyanebben a bekezdésben olvashatjuk azonban azt is, hogy ez a jó katolikus úr egy évvel később már a szabad vallásgyakorlat engedélyezését javasolta, és ettől csak Ferreri pápai nuncius hatására lépett vissza. Károlyi a nuncius 1605. február-márciusi leveleire hivatkozik, pontos jelzet feltüntetése nélkül, de adós marad annak a magyarázatával is, mi volt az oka Coraduzzi magatartásának, aki ezek szerint mégiscsak tett egy merész javaslatot, majd visszakozott.

A Károlyi által idézett leveleket a Fondo Borghese III. sorozatának 84A kötetében találjuk. Elolvasásuk után az a benyomásunk támad, hogy mai kifejezéssel élve Károlyi – aki ismerte a Paulinyi által kiadott iratokat, a Borghese-gyűjtemény számba jöhető köteteit, ismerte mindkét nagy Belgioioso-jelentést, valamint egyéb, magyarországi forrásokat, például az idézett lőcsei követ, Clementis Mihály jelentéseit – nem bontotta ki teljesen az igazság minden részletét.

A hiányérzet miatt fordulunk újra Belgioioso második jelentéséhez, aki, gondolhatnánk, okvetlenül megemlékezik erről a fontos eseményről. A kérdéses helyen azonban ebből a kulcsfontosságú időszakból nem találunk semmit: az addig egymást sűrűn követő levelek sora a február 14-i levél után megszakad, az utána következő irat július 2-án kelt. Pedig, mint láttuk, a városi követek éppen ebben az időszakban próbálták elérni a rendelkezések visszavonását, és ekkor keresték meg a befolyásos Coraduzzit. Ezt a sokat mondó hallgatást azonban a nunciusi levelezés, valamint a Paulinyi által kiadott iratok megtörik, segítségükkel éles fény vetül a Bocskai-felkelés néhány eddig homályban maradt, de annál fontosabb mozzanatára.

23 BOCATIUS János, *Öt év börtönben*, ford. CSONKA Ferenc, Bibliotheca historica (Budapest: Európa, 1985), 210. WEBER Samu, „Adalékok a szepességi reformáció történetéhez,” *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 5 (1906): 36.

24 WEBER, „Adalékok...”, 34.

25 KÁROLYI, *Néhány történelmi tanulmány...*, 219.

A felső-magyarországi városok küldöttsége 1604 első felében több emlékiratot is benyújtott sérelmeik orvoslásának elérése céljából: itt csak röviden annyit szükséges ezekkel kapcsolatban rögzíteni, hogy ahogyan a bécsi béke vallásügyi rendelkezései előtt Magyarországon mindenki, úgy ők is a patronátusi jogukra, valamint a *Confessio Pentapolitanára*, az öt szabad királyi város lutheránus szellemű hitvallására, és az 1597/38. törvénycikkre hivatkoztak. A bökkenő mindezekkel az volt, hogy expressis verbis egyik sem szólt a lutheránus vallás szabad gyakorlatáról – nem úgy, mint például Erdélyben, ahol az 1594. évi leszámolások egyik keveset idézett, és nem éppen negatív következménye a négy *recepta religio* törvénybe iktatása lett.²⁶ Nyilván a követek is érezték, hogy ebben a helyzetben a patronátusi jog, a *Confessio*, valamint az idézett törvénycikk kevés lesz, ezért támogatást kerestek és találtak a rendeknél, akik az 1604. évi országgyűlésen elő is hozták a felső-magyarországi városokat ért vallási természetű sérelmet.²⁷

A harmadik út a már említett protekció keresése volt az udvarban. Csakhogy ebből támadt a nagy bonyodalom. Ezt a két, Károlyi által meglehetősen szelektíven idézett nunciusi levél világítja meg. Mindkettő 1605. február 7-én kelt. A dátum ne tévesszen meg minket, mert az abban foglaltak a minket érdeklő időszakkal szoros összefüggésben vannak. Az első, hosszabbik levélben a nuncius arról számol be, hogy Belgioioso Coraduzzi tudtára adta: hallott arról, hogy pénzt fogadott el a magyar eretnekektől (ők lennének a városi követek). A tanácsos felháborodottan követelte tőle, hogy nevezze meg az információ forrását, amire azonban a gróf nem volt hajlandó. Most azt fogja hinni, tette hozzá a nuncius, hogy én mondtam el neki. De nem ez volt az egyetlen kényes információ, amit Belgioioso megosztott a nunciussal: a gróf szerint Coraduzzi a császárnak azt találta mondani, hogy őrizze meg a katolikus vallást, ha tudja; de ha nem, akkor őrizze meg az államot. Ezt a gróf állítása szerint a tanácsos szájából hallotta. Három nappal később pedig (ezt már a nunciustól tudjuk meg) Coraduzzi a tanácsban a szabad vallásgyakorlat bevezetését javasolta, amit a másik két jelenlévő tanácsstag elhűlve hallgatott. A birodalmi alkancellár azonban nem maradt meg a pusztá szavaknál, hanem véleménye nyomatékosítására benyújtott egy iratot, amely a nuncius szavait idézve a császár érdekeit szolgálta a katolikusok, az eretnekek, és mindenki ellen. Nem tudok róla, hogy ez az irat fennmaradt volna, de Ferreri sorai (különösen a birodalmi alkancellárnak az egyház és az állam viszonyában az utóbbi prioritását javasoló szavairól) azt su-

26 BALÁZS Mihály, „A hit... hallásból lészön” Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben, in *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2 (Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, 2002), 51–73.

27 MOE X, 378–384.

gallják, hogy az általa benyújtott irat azokkal az ekkoriban megszülető államrezon irodalomban kifejtett véleményekkel állhatott rokonságban, amelyek a politika autonómiáját hangsúlyozták az összes felekezettel szemben, és a felekezeti táborok helyett a *ragione di stato* követését, a vallást illetően pedig a szabad vallásgyakorlatot ajánlották. Az ezeket az elveket hirdetőket nevezték „politikuskoknak”. Nem csoda, hogy a tanácsosok elsápadtak, a nuncius pedig feldühödött.²⁸ Ferreri mindazonáltal biztosra vette, hogy a gróf orvossága – amivel nyilván arra céloz, hogy a megvesztegetésről elejtett szavai alkalomadtán eljuthatnak a császár fülébe is – megzavarja és megfélemezteti a tanácsost.

Ebben az összefüggésben érdemel figyelmet az idézett nunciusi levél egy újabb mondata, amely elárulja, hogy a gróf felbukkanása Prágában finoman szólva nem aratott osztatlan sikert: a császár, amikor meglátta az ablakból, megjegyezte, hogy a magyar követek (egy újabb városi követség) rossz néven fogják venni megjelenését és nyilvános mutatkozását, megjelenése az udvarban pedig még egyáltalán nem jelenti azt, hogy audienciát kap. Nyilván ezzel arra célozott, hogy Belgioioso felbukkanása ebben a kiélezett politikai helyzetben meglehetősen kínos. Az olasz grófra nem elsősorban a Coraduzzi korrumpálódását illető kijelentései miatt voltak dühösek az udvarban: Belgioioso ugyanis a protestáns és részben a katolikus részről is rázúduló vádak alól úgy próbálta magát tisztázni, hogy visszatámadt. Ferreri nuncius ugyancsak február 7-én kelt másik levelében a gróftól idézve azt írja, hogy a császári biztosok zsarnoki fellépésükkel Erdélyben reménytelen helyzetbe sodorták Bocskait és a nemességet, és hogy a kassai ügy azért ütött ki balul, mert nem büntették meg az engedetlenség okozóját, aki ide (vagyis Prágába) jött és akit Coraduzzi a pártfogásába vett (miután 400 aranyat kapott tőle), így ő ezen felbátorodva visszatérése után jelt adott a lázadásra. Mindezt Belgioioso, saját bevallása szerint el kívánta mondani a császárnak is – aki mint láttuk, nem akarta fogadni –, akárcsak számos egyéb, a tanácsosaira nézve terhelő dolgot.²⁹ Ennek ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy Bocatiuson (mert egyértelmű, hogy az utalás rá vonatkozik) személyesen

²⁸ Lásd a 4. sz. iratot.

²⁹ A nuncius harmadik, szintén február 7-én kelt levelében ugyanakkor az állt, hogy a gróf – éppen a tanácsosokra, és nyilván az egész rendkívül kényes és kínos helyzetre való tekintettel – inkább visszatartja ezeket az információkat: „Il conte Belgioioso è assai afflitto perche si vede rinfiacciare ch'egli habbia dato causa a questi moti: ma egli sa molto ben raccontare i disgusti che ha preteso il Buscai, e da che siano nati, e sa molte historie intorno a questo fatto, che tace per modestia.” AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 84A, fol. 226r. A gróf – igaz, már a felkelés kirobbanása után, 1604. december 11-én írt – levelében azt javasolta, hogy a császár engedjen a városok és a rendek követelésének, ellenkező esetben kiváltságait a vallásra hivatkozva fogják megvédeni. Lásd a 2. sz. iratot. II. Rudolf azonban, érthető módon, nem akarta megtenni ezt a súlyos presztízsveszteséggel járó lépést.

is bosszút akart állni, őt téve felelőssé, amiért magyarországi karrierje csúfos véget ért.³⁰

Belgioioso népszerűtlenségét persze írhatjuk a Bocskai-felkelés számlájára, amennyiben a császári udvarban – de Mátyás főherceg bécsi udvarában is – kézenfekvőnek tűnt, hogy egy bűnbakot keressenek, ráadásul egy olyan olasz bűnbakot, aki egyértelműen szentszéki támogatással került hivatalába, tehát idegen volt. Ráadásul a gróf kellemetlenkedő bűnbakjelölt volt. Egyrészt irataiból fentebb láttuk, hogy írásbeli bizonyítékai voltak: egyértelmű utasításokat, parancsokat kapott protestáns ügyben, még ha ezek végrehajtásakor túl is lőtt a célon, vagy ahogyan Zehender jezsuita fejezte ki finoman magát, kissé buzgó volt, ami a célt tekintve bocsánatos bűn.³¹ Másrészt néhány olyan információ is a birtokában volt, amely bevilágított az udvari kulisszák mögé.

Nem teljesen fedi ugyanis a valóságot, hogy a városi követek követjárása teljesen eredménytelen és hiábavaló volt, máskülönben aligha írhatta volna le Belgioioso, hogy Bocatiussal az élen június derekán azzal az örömteli hírral érkeztek Kassára (őt pedig, aki éppen Váradról érkezett vissza, azzal a meglepő állítással szembesítették), hogy Prágában sikerült kieszközölniük a szabad vallásgyakorlatot.³² Ezt a gróf július 8-i levelében olvashatjuk, amelyet szó szerint idéz a császárnak írt jelentésében is.³³ De nemcsak ez történt: ha hihetünk neki, a kassaiak meglehetősen erőszakosan léptek fel, mindenesetre viselkedésük miatt tanácsosabbnak látta, hogy a vezetése alatt álló hetven német katonával garantálja az egri káptalan biztonságát. A feszültségre és az elharapózó pánikra jellemző, hogy ugyanebben a levelében a gróf állítása szerint alaptalanul terjedt el annak a híre, hogy az általa a török miatt Szikszóra rendelt hajdúkat és rácokat valójában a város ellen akarja felhasználni.³⁴ A februárban megszakadó levelek tehát nem véletlenül folytatódnak több hónapnyi szünet után éppen júliustól. Nem csoda, hogy Belgioioso teljesen összezavarodott: neki valóban egyértelmű császári mandátumai voltak a kassai székesegyház elvéte-

30 Ehhez még érdemes hozzátenni az *Occasio belli in Hungaria* állítását, amely szerint a városok Bocatiust küldték el a hajdúkhöz, akiknek Belgioioso éppen kifizette a zsoldját, azzal az állítással, hogy nem a török, hanem a városok ellen akarják őket felhasználni. WEBER, „Adalékok...”, 36. A Belgioioso-jelentés követet nem, csak egy, a nevében hamisított levelet említ, amelynek tartalma az volt, hogy aki nem akar pápista lenni, azt ő ki fogja irtani. BENDA és KENÉZ, „Barbiano grófjelentése...”, 26.

31 Lásd Zehender levelét a gróf buzgalmáról: BALÁZS et al., kiad., *Jezsuita okmánytár...*, I/1, n. 258.

32 „...il giudice e gli altri diputati, che forno costi erano arrviati qua et che si come son stato avisato per lettere cosi in effecto trovai, che al loro arrivo diedero speranza al popolo di libertà di coscienza...” PAULINYI, „Iratok...”, 76.

33 Belgioioso július 9-én kelt levelét Ferreri nuncius már tíz nappal később Rómába írt levelében referálta. Ezt a sietséget nyilván a levélben foglaltak indokolták. KRISTEN, ed. *Epistulae et acta...*, 294.

34 PAULINYI, „Iratok...”, 78.

lére, javainak a katolikus egyháznak (az egri káptalannak) való visszaszolgáltatására, valamint a protestáns vallásgyakorlat minden formájának betiltására.³⁵ A kassai követek állítása hazaérkezésük után viszont ellentmondott mindennek: nyilván Coraduzzi szóbeli ígéretére hivatkoztak, amire a nuncius levele is utalt, aki a tanácsos lépéseiből arra következtethetett, hogy Belgioioso értesülései pontosak. Egyetlen szépséghibája a dolognak az volt, hogy ennek az uralkodói kegynek semmiféle írásos bizonyítékát nem tudták felmutatni, sőt, a Paulinyi által közölt iratok között egy éppen ellenkező értelmű iratot találunk. Rudolfnak egy Mátyás főherceghez írott levelében (július 12. dátummal) ugyanis az áll, hogy a vallás ügyében további intézkedésig a legutóbbi országgyűlés végzései az irányadóak.³⁶ Márpedig ez nem az 1597. évi törvény, amelyre januárban a követek hivatkoztak, hanem az 1604. évi, pontosabban annak hírhedt 22. cikkulusa volt.

Az előállt helyzet kétségtelenül igen bonyolult volt: egyik részről adottak voltak a világos és egyértelmű császári akaratnyilvánítások, másrészről az a szóbeli ígéret, amelyet Bocatius és társai Coraduzzitól, illetve közvetve talán magától a császártól kaptak. Nehezen hihető, hogy az alkancellár és titkos tanácsos egy ilyen horderejű ügyben ilyen merész megnyilatkozást mert volna megengedni magának, ha nem érzett volna maga mögött némi támogatást. A nuncius levelezése, amint fentebb utaltam rá, fényt vet a szövevényes udvari viszonyokra: a hosszabban idézett február 7-i levélben Coraduzzi mellett felbukkan San Clemente spanyol követ, Friedrich Fürstenberg főudvarmester és a mindenható kegyenc, Philipp Lang alakja is. Ugyanezen a napon írt másik levelében ez a lista bővül Barvitius titkárral, valamint két katonával, Adolf Althannal és Christoph Russwurm-mal.³⁷ Igen tanulságos, milyen kontextusban szerepelnek, nemcsak ebben a két levélben, hanem a levelezésben általában. Coraduzzinak a vesztegetés mellett azt rótták fel Rómában, hogy támogatja Cesare d'Estét, aki Alfonso ferrarai herceg Róma által el nem ismert, törvénytelen fia volt, és aki a herceg halála után 1598-ban fegyveresen foglalta el Ferrarát. Mivel a hercegség birodalmi hűbér (is) volt, Prágában igencsak zokon vették ezt a lépést. Cesare végül az örökségéből legalább Sassuolo hercegségét próbálta megmenteni, és ebben élvezte Coraduzzi támogatását – amit azonban Rómában nehezményeztek, mert az említett vitatott örökösödés miatt a pápaság is igényt tartott a területre.³⁸

35 Hozzá kell azonban tennünk, hogy a város élelmiszerellátásának alapját képező 28 falu elvételére, amelyet a polgárok engedetlensége miatt határozott el, nem volt egyértelmű parancsa. Vagy legalábbis ilyen nem maradt ránk.

36 PAULINYI, „Iratok...”, 81.

37 Lásd az 5. sz. iratot.

38 KRISTEN, ed., *Epistulae et acta...*, 189–190, 202, 203, 219, 309.

Fürstenberg gróf – amellet, hogy ellentétei voltak Langgal, akit a szerencsinek nevezett kiáltvány is a prágai főkolompások közé sorolt –,³⁹ a leginkább azzal vonta magára az olasz párt, illetve Róma neheztelését, hogy támogatta Zacharias Geizkoffler birodalmi fillérmesteri minőségben való alkalmazását. Geizkoffler kávinista volt, márpedig a Szentszék véleménye szerint a háború sikertelenségének egyik oka az eretnekek nem megfelelő hozzáállása volt: sorolhatjuk a példákat, Hardegg és Paradeiser győri és kanizsai főkapitányok, akiket a várak feladása miatt kivégeztek, mindketten protestánsok voltak. Az eretnekeknek a pénzügyekhez való odaengedése a Szentszék szerint nemcsak a szabotázs veszélyével járt, hanem azzal is fenyegetett, hogy azok ellopiák a pénzt, többek közt a pápai segélypénzeket. A nuncius így elégedetten írta haza június 12-én, hogy Geizkofflert végre sikerült elmozdítani a beosztásából.

Hasonló gyanú fogalmazódott meg Althannal szemben, akinek a nevéhez pedig a *Militia Christiana* megalapítása fűződik. Őt egyik beosztottja miatt, akinek a regimentje fellázadt, Prágába rendelték, ahol a nuncius szerint három napon keresztül napi három órában számoltatták el.⁴⁰ Ezeket a gyanúsítgatásokat, vádakokat annak függvényében kell értékelnünk, hogy a császári kormányzat 1604. márciusban újra, immáron sokadszorra Rómához kényszerült fordulni, hogy segílyt eszközöljön ki a háború folytatása érdekében. Erre némi kéretés után Róma hajlandónak mutatkozott, de természetesen cserébe feltételeket szabott, és ezek egyike volt a szigorú pénzügyi elszámolás. A fent említett okok miatt azt is elvárták, hogy a protestánsok száma is csökkenjen az adminisztrációban. Ugyanakkor ne feledjük, a felsorolt személyek mind jó katolikusnak számítottak, mint ahogy katolikus volt Christoph Russwurm is, aki a többiek közül nem a protestánsok támogatásával, hanem olaszgyűlöletével tűnt ki. Nem akart engedelmeskedni Ferrante Gonzagának, meggyűlt a baja Bastával, aki szintén nem akart vele szolgálni, és vesztét is egy olasz okozta, éppen Belgioioso testvére, Francesco, aki Prágában testvére összekötőjeként tevékenykedett. Russwurm egy nézeteltérés során megölte, őt viszont a vizsgálat bűnösnek találta és halálra ítélte. Megjegyzendő, hogy Russwurmnak nem ez volt

39 Lásd SINKOVICS István, ed., *Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1–2.* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1968), 1:289.

40 KRISTEN, ed., *Epistulae et acta...*, 149–150. Nem csoda, hogy a császári részről a törökkel folytatott béketárgyalásokat is vezető Althan a pénzhiányra hivatkozva a felmentését kérte az esztergomi parancsnoki poszt alól. A nuncius azt kérte, ne távozzon rögtön, mert ellenkező esetben a protestáns Seifried Kollonitschot, aki egyébként a magyarországi katolicizmus első számú védelmezőjének, Forgách Ferenc kancellárnak az egyik legnagyobb ellensége volt, fogják odahelyezni. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 84A, fol. 67rv. Ez azonban nem okvetlenül jelentette kegyesztettségét, amit az is bizonyít, hogy 1610-ben birodalmi grófi címet kapott, illetve hogy később diplomáciai feladatokkal is megbízták Erdélybe és a Portára. A jezsuiták egyik magyarországi pártfogója volt.

az első olaszok sérelmére elkövetett véres tette: két évvel korábban, 1602-ben egy Girolamo Dentici nevű, Mátyás udvarában igen jó kapcsolatokkal rendelkező nápolyi nemesembert ölt meg a saját(!) házában.⁴¹

A neveknek ez a rövid és felületes áttekintése remélhetőleg arra elegendő, hogy lássuk: a császári udvaron belüli hatalmi harcok egyik indikátora éppen a vallás volt. Teljes mértékben érthető, hogy Coraduzzi azt javasolta, hogy a Habsburg birodalom fennmaradása érdekében a császár tartson egyforma távolságot mindegyik felekezettel szemben, és politikájában is az állam és ne az egyházi állam érdekeit nézze. Erre volt példa Sassuolo esete. Ez a gondolkodásmód lehet a nyitja a felső-magyarországi városok köveivel szemben tanúsított viselkedésének, amelyet a protestáns közvélemény, majd nyomában a történeti hagyomány másképpen értelmezett. Nyilván ezzel van összefüggésben az is, hogy – amint azt Károlyi megjegyezte – a tanácsos a katolicizmus érdekeit is a törvények betartásával, ugyanakkor adminisztratív eszközöket alkalmazva, a törvénykezési szüneteket kihasználva, tehát végső soron az erőszak egy formáját bevetve gondolta érvényesíteni. Így megmagyarázhatóvá válik a „jó katolikus úr” pálfordulása is.

Ferreri leveleiben felbukkan még egy név, ami rávilágít a katolikusok érdekeit érvényesítő vallásügyi szabályozás körüli problémáknak egy másik aspektusára. Mindkét többször idézett február 7-i levelében felbukkan Báthory Zsigmond neve is. Báthory az 1600-as évek elejétől kezdve igen fordulatossá események sűrűjében találhatta magát. 1601, 1602 és 1603-ban régi-új trónkövetelőként lépett fel hol erdélyi, hol török-tatár, hol lengyel támogatást tudva maga mögött. Ezek közül azonban volt még egy, amelyik rendre kimarad a felsorolásból. A Szentszék számára 1597-es lemondása ellenére Erdély igazi fejedelme Báthory Zsigmond volt és maradt. Személyét tulajdonképpen soha nem ejtették, Báthory András előtérbe kerülése is csupán egy rövid intermezzónak bizonyult; amikor éppen nem támogatták nyíltan, akkor annak az volt az oka, hogy az események hatására ügye ad acta került. De amint a politikai helyzet úgy alakult, a nunciusok rögtön előhozakodtak a nevével. Így történt ez 1605-ben is. Ennek oka teljesen világosan Bocskai személyében, illetve a Bocskai-felkelésben jelölhető meg. A fentiek fényében talán nem meglepő, hogy a császári udvarban többek közt éppen Coraduzzi volt az, aki az ügyet a császár részéről képviselte.⁴²

41 AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 88D, fol. 97r.

42 Lásd a nuncius 1605. augusztus 12-ei és november 5-ei leveleit. Az elsőt AAV Fondo Borghese, serie I, vol. 926, fol. 175v–176r, a másikat lásd KRUPPA, kiad., *Erdély és a Szentszék... II*, n. 89. Ehhez lásd még Erminio Valenti június 26-ai levelét Ferrerinek. Uo., n. 88. 1599-ben Filippo Spinelli prágai pápai nuncius Trautsonnak és Coraduzzinak kifejtette, hogy a császár számára a legolcsóbb („...con molto minore spesa di quella che sua maestà fa per acquistare...”) Báthory trónra juttatása. 1605-ben

A nuncius tehát Báthory Zsigmond nevét is megemlítette, nem teljesen világos kontextusban. Belgioioso és Coraduzzi történetének ismertetése után ugyanis Ferreri úgy folytatja jelentését, hogy most már véget fog vetni a körülményeskedésnek és finomkodásnak, mert ezt a szegény fejedelmet és vele a vallást szabályosan elárulták. Majd az udvari emberek, Lang és Fürstenberg viszálykodásának ecsetelése után néhány sorral lejjebb, a levél végén azt olvassuk, hogy a császár utasítást adott a Báthory irányában tanúsítandó megfelelő bánásmódra. Bizonyos, hogy a „principe” kifejezés Báthoryra vonatkozik, viszont nem teljesen világos, hogy a nuncius leveleiben miért ebben a kontextusban ír róla. Hogyan kapcsolódik ide, ráadásul a válásával együtt, a Csehországban tartózkodó Báthory Zsigmond ügye, akit ekkor nem utolsó sorban szentszéki kezdeményezésre, újra lehetséges erdélyi fejedelemeként kezdtek emlegetni? Az figyelemre méltó, hogy a nuncius ugyanezen a napon írott többi levelében az erdélyi események, Basta kormányzása és a Bocskai-felkelés szintén egymással szoros összefüggésben szerepelnek.⁴³

Rómában az Államtitkárságon és Prágában az udvarnak a szentszéki politikai vonalvezetést magáévá tévő tagjai pontosan tudták azt, amire Belgioioso is utalt a jelentésében, hogy az erdélyiek még 1605 elején sem fogadták el uruknak Bocskait, akit az 1594. évi véres leszámolások és a háborúba való belépés fő felelőségének tartottak. Vele szemben a magát többszörösen lejárató Báthory Zsigmondot – nem a személyét, hanem a nevét övező tisztelet miatt – még mindig inkább elfogadták. Ebben minden bizonnyal nagy súllyal esett latba, hogy minden kegyetlensége, és a radikális reformáció képviselőinek éles és jogos kritikája ellenére mégis csak Báthory szabályozta először törvényileg a négy erdélyi felekezeti vallásszabadságát, amely ebben a formájában – ahogyan arra az újabb kutatások felhívják a figyelmet – kétségtelenül a 16. századi vallási tolerancia világosabb és a János Zsigmond korabelinél igazságosabb megfogalmazása volt.⁴⁴ Ugyanakkor a négy bevett vallás gyakorla-

a régi császári kegyencek közül egyedül Coraduzzi élvezte még a császár bizalmát, a másik kettő, Trautson és Rumpf ekkorra kegyvesztettek lettek. Az idézethez lásd KRUPPA, kiad., *Erdély és a Szentszék...II*, n. 37a/2. jegyzet.

43 Ugyanezen a napon számol be arról, hogy járt nála Marietti jezsuita, aki ekkor a fejedeleme gyóntatója, és diplomáciai jellegű ügyeinek intézője volt. Részleteket későbbre ígért. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 84A, fol. 225v. Ugyanitt megtaláljuk több példányban Bocskai követeléseinek listáját (*Capitula praetensionum Bottschaii*, uo., fol. 136r, 168v), illetve Basta híradását arról (szintén még ugyanerről a napról), hogy a felkelők három legfontosabb követelése az amnesztia, a vallásszabadság, és a privilégiumok biztosítása. Uo. fol. 221r.

44 Az antitrinitáriusok egyáltalán nem voltak meggyőződve arról, hogy ezt az eredményt Bocskai tiszteletben fogja tartani. Amikor 1605-ben Kassán megkeresték Bocskait a szentháromságtagadók vallásszabadsága ügyében, hogy tudniillik a magyarországi törvények közé illessék bele az ő felekezetüket is (attól tartottak ugyanis, hogy ha erre nem kerül sor, akkor veszélybe kerül a négy *recepta religio* Erdélyben), egyértelmű elutasítással találokztak. Ez lehetett az egyik fő oka annak, hogy a

tának egyértelmű, nem a patronátusi jogban gyökerező, és nem is a lutheri *sola fide* tanát, hanem az államérdeket szem előtt tartó szabályozása felvetette annak a veszélyét, hogy a Magyar Királyságban az erdélyi szabályozásról fognak példát venni, de úgy, hogy a katolikuson kívül csak a kálvini és a lutheri felekezet szabad gyakorlatát emelik be az ország törvényeibe. Úgy tűnik, az erdélyi rendek a bigott katolikus Báthory személyében garanciát láttak az 1595. évi, saját maga által hozatott törvények tiszteletben tartására. A lényeg azonban itt most nem is a felekezetek számában, hanem a szabályozás új, modern elvében, valamint a kényes politikai szituációban rejlett.

Fordítva, katolikus szempontból még egyértelműbb volt a buzgó katolikus Báthory Zsigmond újabb erdélyi fejedelemségének támogatása. Ha sikerült volna Erdélyt újfent az ő pártjára vonni (és ez elé várhatóan a szultán sem gördített volna akadályokat, amivel tisztában voltak Bécsben, Prágában, de Rómában is), akkor Bocskai és a felkelők nehéz helyzetbe kerültek volna, hisz egyedül Felső-Magyarország nem lett volna elegendő támaszuk a harc folytatására. Ha viszont a császár a Coraduzzi-féle javaslatot támogatta volna, akkor egy német birodalmi, és – hogy egy időben és a formában közelebb álló példát is idézzünk – egy a franciaországihoz hasonló vallásügyi helyzet állhatott volna elő. A felső-magyarországi városok egyik 1605. januári iratukban konkrétan hivatkoztak az augsburgi vallásbékére.⁴⁵ A kézenfekvő francia példára, az 1598. évi nantesi ediktumra a bécsi béke vonatkozásában Tóth István György hívta fel a figyelmet.⁴⁶ Nyilvánvaló, hogy a Szentsek, illetve a spanyol párt és az ő bécsi és prágai udvari híveik számára ez volt a legrosszabb forgatókönyv, de ezzel reményeik szerint rá tudták volna kényszeríteni Bocskait, hogy álljon el a *libertà di coscienza* állhatatos követelésétől, és elégedjen meg az eddig szokásos szabályozással (*ius patronatus*). A Szentsek tehát vallásügyi szempontból a maga részéről figyelemre méltó rugalmasságot elárulva szintén a *ragione di statòt* követte, csak éppen a pápai állam *ragione di statòj*át. De ez egyúttal garanciát jelenthetett a túlélésre a rendkívül súlyos helyzetbe került magyarországi katolicizmus számára is. Erdélyben viszont, ahol a katolikus ügy még rosszabbul

medgyesi országgyűlés nem volt hajlandó megszavazni a jezsuiták kiltitását az országból, amelyre végül Bocskai parancsára került csak sor. Lásd KRUPPA Tamás, „Giovanni Argenti jezsuita az erdélyi ügyekről. A Defensio Societatis Jesu és az 1605. évi medgyesi országgyűlés”, in *Magyarország és a Római Szentsek II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*, szerk. TUSOR Péter, SZOVÁK Kornél és FEDELES Tamás, *Collectanea Vaticana Hungariae* I/15 (Budapest–Róma: MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017), 187–200.

⁴⁵ PAULINYI, „Iratok...”, 41.

⁴⁶ TÓTH István György, „Bocskai István és a katolikus egyház”, *Történelmi Szemle* 47, 1–2. sz. (2005): 1–15, különösen 2–4.

állt, egyértelmű törvényi garancia védte a katolikus hitet, a *libertà di coscienza* alkalmazása előnyt jelentett a katolikusok számára. Éppen az az elv, amelyet egyébként Róma mindenütt máshol Európában hevesen támadott, mert a felekezetek egyenjogúsításában a katolicizmus végső romlásának fenyegetését látta.

Összefoglalás

A fentebb idézett iratok ráirányítják a figyelmünket arra, hogy a császári kormányzat nem volt egységes a vallásügy rendezését, illetve a magyar rendi privilégiumok ügyét illetően. Erre már Károlyi is felhívja a figyelmet a 22. artikulus megszületése kapcsán, hogy tudniillik Bécs és Prága véleménye eltért a vallásügy rendezése kérdésében: míg az előző megengedhetőnek tartotta, hogy ebben a kényes kérdésben önkényesen betoldott cikkelyekkel járjanak el, az utóbbi a törvényes formákat betartva a megyéknek, városoknak küldött királyi leiratok, parancsok által kívánta végső soron ugyanezt elérni. Coraduzzi talán ez utóbbi híve volt, de úgy tűnik, például a 22. artikulust végül becikkelyező magyar kancelláriai titkár, Tiburtius Himmelreich is közéjük tartozott eredetileg.⁴⁷

Belgioioso szerepét a Bocskai-felkelés okai közt szereplő, és annak mintegy előjátékát képező felső-magyarországi templomfoglalásokban annak a többszörös törésvonalnak a figyelembevételével érdemes szemlélnünk, amely Bécs és Prága között, valamint a császári udvaron belül húzódott meg. Ezek egy része régi keletű és személyes természetű volt (*Bruderzwist*). A másik törésvonal a vallásügyi intézkedések kapcsán tárult fel: a protestánsok elleni fellépést illető különbség nemcsak – amint azt már Károlyi is észrevette – a módszerekben, hanem úgy tűnik, koncepcionálisan is megragadható. Ha ugyanis hihetünk a nuncius szavainak, Coraduzzi tanácsos (és ebben nyilván nem volt egyedül) a vallás kérdését nem az egyház, hanem az államérdek szempontjából kívánta kezelni, pragmatikus hozzáállást mutatva. Ezzel viszont úgy tűnik, felbátorította és további harcra tüzelte az ügyük érdekében a császári udvart, a pozsonyi országgyűlést, valamint a gálszécsi részgyűlést felkereső és fellármázó felső-magyarországi

47 KÁROLYI, *Néhány történelmi tanulmány...*, 218. A képet árnyalja, hogy fiát, Georgot, aki a jezsuiták által alapított vágsellyei Mária Kongregáció tagja volt, Rómába, a Collegium Germanicum et Hungaricumba küldte tanulni, ahol megkülönböztetett figyelemben részesült. BALÁZS et al., kiad., *Jezsuita okmánytár...*, I/1 253, 329, 338–341. Ez inkább arra utal, hogy a titkár a keményvonalas fellépés híve volt; de az is lehet, hogy ez a figyelem utólagos, és apjának a 22. artikulus megszületésében játszott szerepének szólt.

városokat.⁴⁸ A végrehajtó hatalmat pedig elbizonytalanították az udvarból hol írott, hol íratlan formában érkező és egymásnak ellentmondó jelzések.

A keményebb fellépés képviselője volt Prágában Ferreri pápai nuncius, valamint az ügyben általa említett San Clemente spanyol követ, akiknek a Magyar Tanács katolikus tagjai ajánlkoztak partnerül. A gyakorlatban ez a klérust jelentette, mivel tudomásom szerint ekkor a grémiumban két személyt leszámítva ők tartoztak a régi vallás követői közé. A végrehajtó hatalom részéről ugyanezt az irányvonalat képviselte Belgioioso gróf is: a Szentszék érdekeltségét mutatják azok a buzdító brévék, amelyeket VIII. Kelemen küldött az ügyben érdekelt egyházi és világi személyeknek.⁴⁹ Ennek kapcsán újra hangsúlyozzuk, hogy Belgioioso fellépése nem volt előzmények nélküli: elődjét, Ferrante Gonzagát hasonló feladattal küldték Kassára, de ennyire kemény fellépésre nem kapott felhatalmazást. Ennek kapcsán újra hangsúlyozzuk, hogy Belgioioso távozásának egyik oka már Gonzaga távozásában is közrejátszott, ami egy újabb törésvonal, a Szentszék által is támogatott olaszok, valamint a németek között feszülő nemzeti/etnikai konfliktus.⁵⁰

48 Ezzel szemben a névtelen feljegyzés azt állítja, hogy Bocatiusék császár elé jutását Ferreri nuncius, Coraduzzi és Himmelreich együttes erővel akadályozták meg, illetve hogy dolgvégzetlenül kellett hazamenniük. Ez, mint láttuk, nem egészen így történt. WEBER, „Adalékok...”, 34.

49 AAV Arm. XLIV, vol. 56, fol. 79v–80v, 279rv, 334rv.

50 Ténykedéséről lásd KRUPPA, „Tervek...”, 281–308.

IRATOK

1. Giovanni Giacomo Belgioioso császári generális II. Rudolf császárnak
(1604. december 5. Szepesváralja)

Az okokról, amely miatt Szepesvárába szorult, ebből a leveléből, a Bocskai-lázadás eseményeiről pedig a hozzá csatolt jelentésből tájékozódhat. A vár birtokosának (Thurzó Kristóf) köszönhetően a városok nyugton maradtak, a hajdúk pedig nem nyomultak előre egészen Pozsonyig. Rajta kívül csupán néhány ember követte a várba egy kevés katonasággal és paraszttal, akik azonban naponta szökdöstek. Az ellenség 22 napig ostromolta a várat, amely nem volt kellőképpen felszerelve. Hála Thurzónak, aki nem hallgatott a megadást javasló tanácsokra, a hajdúk négy ágyú hátrahagyásával elvonultak. Ezután rögtön fegyverbe hívta a városokat, illetve Sáros és Szepes vármegyéket. Kéri, hogy vegye tekintetbe, ő minden tőle telhetőt megtett, de nem rajta múlt, hogy a dolgok idáig fajultak. Elvesztette az összes holmiját. A Kassa környékére érkezett Bastától vár híreket, illetve további feladatokat.

*Milano Archivio Storico, Museo Trivulziana, Fondo Belgioioso, cart. 115, n. 179.
Egykorú másolat.*

A sua maesta

Le cause che mi obligorno a ritirarmi in questo castello Vostra Maesta sarà stata grata de intenderle per dargli mie lettere, et hora con la sua benignita si compiacerà di vederlo per la relatione qui inclusa nella quale racconta a Vostra Maesta puramente il successo della ribellione de Busckay solo diro a Vostra Maesta che convene per il servitio suo stando il stato delle cose che io mi mettesi in questo castello perche essendo situato in mezzo delle citta libere sustentandolo alla devotione di Vostra Maesta come in effetto trovar il padron di esso disposto ad essere fedelle et spendere la vita e la robba in servitio di Vostra Maesta, si veniva anco a tener in freno le citta, et perche questo sessevano i comitati, oltra che volendo gli aiduchi assediare questo loco, per espugnarlo se gli levava il corso da loro pensato di avanzarsi fino a Possonia, come Boschay haveva assicurato li comitati et dattolo intentione di voler fare et facilmente li poteva succedere. Et se bene non

potei ridur nissuno a volere intrare in questo loco meco per diffenderlo, ecceto che Sennay Pancratio, la cui presentia giovo assai per li matuire consigli datti a questo cavalliere, il conte Dampier, Leka aga et Marco vaida et parte delli soldati della mia compagnia con alcuni pochi paesani soggetti di questo cavaliere che però giornalmente se ne fuggivano. Non per cio pensai di abbandonarlo, ma fino all'ultimo spirito diffenderlo, con cio che gli nemici con il continui batter di vinti doi giorni mi havessero danegiato in modo che a penna per la poca gente, e poco comodo delle cose necessarie hebbi essendomi anco ridotto a non haver piu che si piccoli tonelli(?) di polvere potuto rimediarli. Ha piaciuto a Dio che questo cavaliere giovine, et di nissuna esperienza si sia mantenuto nella fede di Vostra Maesta saldissimo, non vacilando come alcuni altri hanno fatto, ne bastando le sugestioni de alcuni suoi servitori che procuravano di divertirli l'animo, per levarlo da quei pericolo che per loro interesse dubitavano, gli quali per conservare nella medesima fedelta dil padrone con presenti, et promesse ho guadagnato la bona volonta la qual cosa fu di sommo momento, et finalmente a primo di questo si siano levati gli aiduchi dell'assedio, a quali se li é fatto lasciare adietro quattro pezzi d'artellaria, oltra quelli che se li sono mentre batevano da nostri descavalcati et quando havessi hauto qui gente se gli saria fatto molto piu danno non havendo però lasciato di fargliene alcuno. Ho subito chiamato all'insurrectione li comitati di Saaros e Scepusio per vedere con gli altri et le citta libere di far quanto si potrà, et conviene al servitio di Vostra Maesta nel quale ho fatto quanto un divoto vassallo, el fidel servitore deve, se bene dalla iniquita della fortuna, mi è stato levato il poter fare, quelli progressi, che sempre ho desiderato. Supplico humilmente Vostra Maesta di comandare che delle mie actioni la ne sia informata accio possi Vostra Maesta con la sua benignità conoscere, se con quelle io ho complito a quanto sto obligato. Non havendo altra mira che il servitio di Vostra Maesta non stimarlo di avventurara la vita e perderla come ho fatto la robba nel svaligio fatto di essa dalli aiduchi nella mia la[...] et nel camino di mia moglie di quanto seco haveva. Ho che il conte Giorgio Basta sia con l'esercito di Vostra Maesta arrivato presso di Cassovia, aspeto aviso da lui, accio che mi possi seco congionger per fare quello che conviene al cesareo servitio di Vostra Maesta, fra tanto con questi comitati, et le citta libere, pigliero quelli espedienti che saranno piu necessari di quali ne faro a Vostra maesta reguaglio a chi con ogni maggior humilta me inchino.

A Vostra Maesta a 5 di Dicembre 1604 di castello di Scepusio

2. Giovanni Giacomo Belgioioso Bartholomäus Pezzen császári tanácsosnak (1604. december 11. Eperjes)

Szepesről írt a császárnak és a címzettnek, hogy a hajdúk felhagytak az ostrommal. Utána Eperjesre jött. A városok egy egyezségéről tárgyalnak, amelynek másolatát elküldi, és amelyből világosan kiderül, hogy az abban foglaltaknak nem volt okozója, mivel akkor még nem volt generális. Basta próbálta vigasztalni. Nemcsak az eretnekek viseltetnek vele szemben a vallás miatt indokolatlan gyűlölettel, hanem a hadsereg egyes szintén eretnek vezetői is táplálják ezt, jóllehet ártatlan és csupán öfelsege parancsait hajtotta végre. Az elküldött jelentésből kiderül, hogy a lázadók ürügyként nemcsak a katolikus egyház bevitelét Kassára, és (az egyházuk) javainak elvételét hozták fel, illetve hogy ugyanerre tettek kísérletet a környező településeken, hanem legfőképpen a legutóbbi pozsonyi országgyűlés öfelsege által hozott cikkelyét jelölték meg a lázadás okaként. Ezt a cikkelyt soha nem akarták elfogadni a vármegyék, mert törvénytelennek tartották. Emellett a hadba vonulásról, az adókról, a robotról hozott országgyűlési végzéseket sem akarták végrehajtani. Hivatalosan tiltakoztak a főbíró, a Magyar és a Szepesi Kamara előtt. E célból összegyűltek Nagyidán és megpróbálták csesdi Báthory Istvánt a maguk pártjára vonni, de mivel látták, hogy ő nem tartja erre alkalmasnak sem az időpontot, sem a módot, Bocskaihoz fordultak. Éppen ezért megfontolandó, hogy a császár elfogadja a szabad királyi városok, de leginkább a rendek kéréseit, nehogy a vallásra hivatkozva próbálják kiváltságaikat megvédelmezni. Vallása és a császár szolgálata miatt érték a megpróbáltatások, amelyeket meg kell ismernie az egész világnak. Bízik abban, hogy a címzett és Barvitius megfelelően tájékoztatni fogják a császárt, és megvédik az őt ért támadásoktól. Másoktól eltérően ő nem menekült el, hanem Szepes várába húzódva kitartott, amellyel megakadályozta, hogy az ellenség Pozsonyra támadjon. A zsákai tiszttartónak ígért 10 ezer tallért, és bár az ügylet az események miatt nem valósult meg, újra meg fogja próbálni. Ajánlja Sennyei Pongrácot. Küldeni fog egy feljegyzést a császár számára a tennivalókról.

Milano Archivio Storico, Museo Trivulziana, Fondo Belgioioso, cart. 115, n. 186. Eredeti.

Illustrissimo signor mio osservandissimo

Di Scepusio scrissi a sua maestà,⁵¹ et a Vostra Signoria Illustrissima, come li ai-duchi havevano levato l'assedio di quel loco, et che m'incaminava a questa volta, per trovar il conte Basta così feci, et arrivai avanti hieri a questi borghi ne quali egli era alloggiato, et trovai, che gli commossi delle città libere, trattavano seco gli capitoli, che per la coppia che a sua maestà mando Vostra Signoria Illustrissima vederà. della quale tratatione, non ne fui fatto partecipe, come se io, non fossi generale di questa provintia, di che me ne dolsi, con il conte Basta, et da lui mi fu rispo- so, che per mancamento di memoria, non si fece. Non solo questi heretici, spinti dall'odio, che senza raggione mi tengono per il rancore della sua religione, mi attraversano, ma anco sono fomentati da alcuni capi di questo esercito, professori della sua medesima religione, onde inocentemente son caricato di quelle cose, che Iddio, et il mondo desapassionato può chiaramente conoscere, che sono sincere et honorate, dipendente solo per effecturare il comandamento di sua maestà come son obligato.

Per la relatione che mandai a sua maestà si può comprendere, che il magior fondamento preso da questi ribelli per pretesto della loro ribellione, è stata la riformatione della religione, la quale, non consiste solamente nel esser stata tolta la chiesa alla città di Cassovia, o sequestrati li loro benni, e tentato il medesimo nelle altre ville franche, ma principalmente nel articolo da sua maestà ultimamente nella dieta, di Possonia posto, appresso all'altre constitutioni del regno. Questo non volsero mai ricever gli comitati, per sua causa non conoscere legittima alcun'altro che in quest'anno era stato da gli ordini del regno concluso, manco eseguire, o quelli dell'insurrectione o delle contributioni dicali, lavori gratuiti somministrazione de cavalli per l'arteglieria, o alcun'altro. Questi protestorno pubblicamente, avanti il giudice, la camera del regno, e di Scepusio. Per questa causa fecero alcuna congregatione in Naghida, cercando di tirar Bathory per capo, è protectore. Ma vedendo lui, non voler in alcun modo acconsentire intrometersi in tal faccenda, anzi cercando lui piu tosto di persuaderli non essere ne tempo, ne comodità all'hora di tal tratatione, e che Boschkay si mostrava piu pronto a cose nove, si risolsero di chiamando per capo, ciò che riuscì nel modo che si vede. Conveneria adunque non solo appresso a queste città libere le quali con poca difficoltà si accomoderiano, di accettare qual si voglia conditioni da sua maestà. Ma principalmente con tutti gli stati, et ordini di questo regno, cercar modo, di levar ogni opinione, che sua maestà vogli impedire alcuno di

51 Lásd a következő iratot.

loro, nella sua religione, anzi diffenderli ne i loro privilegi, e darli sopra di ciò assicurazione sufficiente. A nissun huomo dil mondo poteva occorrere piu strana fortuna di quella che a me è occorso, et quando sia per la religione cattolica, dó per molto ben impiegato qual si voglia disturbo, e danno, che ne ricevi, aggiogendovisi poi l'esser stato esecutore delli ordini di sua maesta, la cui benignita vorrei che fosse informata delle mie actioni, acciò che sua maesta istessa, et il mondo tutto conoscesse essere recte, et da honorato cavaliere come ho professato tutti li giorni di mia vita. Io tengo maggiori signori et amici che Vostra Signoria Illustrissima et il signor Barvitio⁵² in quelli confido, che con la ragione della giustitia, informarano sua maesta et mi saranno scudo, contra le persecutioni de malignio, et appassionati a me non preme nissun altra cosa che l'honor mio, ce del resto poco m'importa piu una fortuna, che l'altra so bene che io non poteva far piu di quello che ho fatto, non uscendo della provintia a me raccomandata, come altri, et mettendomi nel castello di Scepusio, loco quantonqui stimato in espugnabile da potersi con facilità prendere, non dico la parte di sopra, ma gli recinti, e basse corti, da quali chi n'è patrone può battere, e tormentare la parte alta, e se gli leva l'acqua, senza la quale è impossibil longamente resistere, et oltre l'haver io con l'ajuto d'Iddio difetto quel loco, ho anco dato causa all'inimico di restar occupato, è lasciar di proseguir il cammino da lui proposto, di andarsene fino a Possonia, il danno che cio haveria causato, lo lascio giudicare a Vostra Signoria Illustrissima, alla quale supplico essermi protectore, dil modo che mi confido della sua bontà, et come me lo significò con la sua delli 5 del passato, che ho ricevuto qui, nella quale mi raccomanda la liberatione del signor colonello dil quale ho inteso quanto per l'altra mia ho significato a Vostra Signoria Illustrissima. Fin da Varadino haveva cominciato a negoziare con un fratello dil provisoro di Sanka,⁵³ è promessogli dieci mille taleri, però per gli accidenti doppo i occorsi cessò la pratica quella che potrò di novo tentare, creda Vostra Signoria Illusstrisima che non la lascerò. ancor che mi costassi del sangue proprio, e staro atento bascio mille volte le mani a Vostra Signoria Illustrissima del favore che mi fa con la sua protestione, di che ne sono piu che certo, havendomelo anco il dottor Massarengo significato.

Mi rallegro che sua maesta cesarea vogli benignamente far mercede a Sennay Pancratio,⁵⁴ perche li servitii e fedeltà sua lo fanno meritevole come a gli altri, de

52 Johann Anton Barwitz a Titkos Tanács titkára (1600–1608) később titkos tanácsos (1608–1612).

53 Valószínűleg Zsáka (Bihar vármegye), ide vitette Bocskai a kincseit. Belgioioso célzása talán ennek a megszerzésére vonatkozik.

54 Sennyei Pongrác fejedelmi tanácsúr (1593–1601, 1607–1610). A császárhű erdélyi katolikusok egyik képviselője, a jezsuiták támogatója.

quali a suo tempo raguaglierò i nomi a sua maestà. A sua maestà scrivo come vèdera Vostra Signoria Illustrissima il parere⁵⁵ che io tengo in quanto si potria fare, per li nostri progressi, non so quello che si rissolverà. Vorrei bene, che si pigliasse l'espedito opportuno al servizio di sua maestà et con brevità, nella quale consiste non solo il poter metter a effecto li miei disegni ma si leva l'occasione a soldati che in loro se incaricarisa piu la loro mala satisfatione. Bascio a Vostra Signoria Illustrissima le mani e da nostro signore le prego sommo contento. Di Eperies a 11 de Dicembre 1604

Di Vostra Signoria Illustrissima

affettuosissimo servitore

Giovanni Jacomo Barbiano Belgioioso

All'Illustrissimo Signor mio osservandissimo il signor baron Pezzen aulico e bellico di sua maestà cesarea. Praga

3. Giovanni Giacomo Belgioioso II. Rudolf császárnak és Mátyás főhercegnek (1604. december 11. Eperjes)

A hajdúk elvonulása után sikertelenül szólította fegyverbe Szepes és Sáros vármegyéket. Eperjesen megbeszéléseket folytatott Bastával együtt a szabad királyi városok küldötteivel, amelyről csatolta a beszámolót. A városokkal folytatott levelezést is csatolja, amelyből kiderül, hogy milyen rosszindulatot tápláltak vele szemben és hogy nem a vallás ügye miatt szegültek ellene. Bastával tárgyalt ebben az ügyben, aki nem őt tartja felelősnek a kialakult helyzet miatt. Küldeni fog egy jelentést, amelyben a kialakult helyzetet taglalja. Nem szabad hagyni, hogy Kassa Bocskai és a lázadók kezén maradjon, illetve Tokajt mindenképpen meg kell erősíteni. A hadsereg jelenlegi állapotában, és tüzéség nélkül nem érdemes megkísérelni a város ostromát.

Milano Archivio Storico, Museo Trivulziana, Fondo Belgioioso, cart. 115, n. 189. Másolat.

55 Lásd a 4. sz. iratot.

Sua Maesta

Ho dato aviso a Vostra Maesta come doppoi di levato li aiduchi l'assedio del castello di Scepusio.⁵⁶ Io havevo chiamato all'insurrectione gli comitati di Scepusio a Saaros, et che me incaminava per sogiontarmi con il conte Basta, per assister in quanto haria stato necessario al servitio di Vostra Maesta. Il detto comitato di Scepusio ha smesso di insurgere ma quello di Saaros si è scusato dicendo che per esser caricato del'exercito non lo può fare. Et io sono arrivato a questo loco avanti hieri, nelli borghi del quale era alloggiato il conte Basta, et trovai esser venuti a tratar con esso li commessi delle città libere, come potra seguire Vostra Maesta di vederlo per la qui inclusa copia,⁵⁷ delle quali negotiationi non me ne stato dato quella parte che era raggione come a generale di Vostra Maesta in questa provincia: alle quale citta scrissi diverse volte, et mandai con loro a tratar il collonello Rothwiz in conformita delle lettere a quelle scritte et da esse risposte secondo le coppie qui gionte, sono anco li sopradetti commessi gente fomentati oltra la loro malavolonta, contra di me. Per quanto mi è stato detto d'alcuni adherenti a costoro per la religione sua conforme, ma non potranno gia con verita dir cosa in pregiuditio sono contra il servitio di Vostra Maesta come dalle sopradette lettere chiaramente si vede havendosi bene citta rissoluto di venir a tratar con il conte Basta perche queste et altre cose ho dissimulato et dissimulerò quando per il servitio di Vostra Maesta trovi cosi convenire non havendo però lasciato di farlo intendere al conte Basta a chi doppoi Vostra maesta e sua altezza voglio obedire e seguire in quanto il cesareo servitio di Vostra Maesta richieda. Mi ha risposo che non era ragione che si strati cosa appartenente a questa provintia che io non ne sia partecipe e che quanto è passato et occorso senza farlo è stato piu per fragilita di memoria che per altro. Et che non si usi piu meco mali termini, che si provvederà come è raggione.

Vostra Maesta havra hauto relatione⁵⁸ del stato delle cose et come si trovi questo esercito cosi anco de Bochkay con li suoi seguaci et perche non conviene che le cose restino cosi senza procurar di effecturare quelle che sono per il servitio di Vostra Maesta convenuti particolarmente di ridur Cassovia alla devotione di Vostra Maesta ch'è sola la citta che in mano delli ribelli si ritrovera, et essendo alcune fortezze di Vostra Maesta prive delle cose opportune, particolarmente Tokay ho detto per parer mio detto al conte Basta esser necessario di munitio-

56 Lásd az 1. sz. iratot.

57 Lásd Milano Archivio Storico, Museo Trivulziana, Fondo Belgiojoso, cart. 115, n. 125.

58 AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 84A, fol. 195r, 198v.

nare detto Tokay prima di tentar nissun altra cosa ha ragione è che per andaria conviene andar per la parte dove Bochkay si trova il quale credendo che si vadi per trovarlo facilmente uscire in compagnia per combatter il che essendo con l'ajuto d'Iddio è valor del esercito di Vostra Maesta li dovra succedere come altre volte, o pure non venendo a questo convenira che si risolti di andar di(?) o dal Tibisco o verso Agria. Con qualsi voglia di queste ressolutioni si monitionerà Tokay et Cassovia con la corda al collo venira a chieder misericordia da Vostra Maesta et per essa a suoi capitani. Non essendo io di parere che Cassovia si vadi a tentare con assedio per la gente che in essa si trova per la stagione presente, et per non haver noi quell'arteglieria ch'è necessaria per usar la forza, oltra molte altre difficulta particolarmente della soldatesca mal satisfata. Quello che haveva da esser dovra seguire presto sperando che l'espedito che si fu gliera debbi essere conforme al servitio di Vostra Maesta alla quale humilmente fu inchino.

A sua maesta et altezza a 11 Dicembre in Eperies

4. Giovanni Francesco Ferreri prágai pápai nuncius az Államtitkárságnak (1605. február 7. Prága)

Belgioioso gróf elmondta Coraduzzi tanácsosnak, hogy tudomására jutott, hogy pénzt fogadott el magyar eretnekektől, és hogy vannak, akik ezt a császár tudtára akarják adni. A tanácsos felindultan követelt neveket, de hiába. Azt is elmondta neki a gróf, hogy Coraduzzi három napja a tanácsban szabad vallásgyakorlatot javasolt, majd benyújtotta ezt írásban is, amely nem a felekezetek, hanem az állam érdekét szolgálja. Ideje határozottan fellépni, mert a fejedelmet (Báthory) és a vallást elárulták. Coraduzzi találkozót kért tőle, vélhetően azért, hogy megakadályozza megjelenését a császári audiencián. A császár azt mondta, hogy Belgioioso megjelenése az udvarban az itt tartózkodó magyar követek miatt zavaróan hat, mert azt hihetik, hogy audienciát kapott. Fürstenberg grófnak újabb nézeteltérése támadt Lang miatt a császárnál, aki utasítást adott, hogy Báthoryt megfelelő bánásmódban részesítsék.

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 84A, fol. 194rv, 199v. Rejtjelzett eredetiről készült másolat.

Di Praga dal vescovo di Vercelli nuntio all'imperatore 7. Febraro 1605.
Diciffrato 25. detto

Il conte Belgioioso non si è potuto contenere di dire al Coraducci, che egli ha tolto danari dall'heretici d'Ungheria, ma per scusa sé ha detto, che lo avertisse, che ci sono persone, che lo vogliono dire a sua maestà. onde egli subito si commosse tutto, et disse, chi è il nuntio, replicò il Belgioioso per quel, che egli dice, di no, et che egli domando di un altro, che pure gli negò, alla fine si pose a piangere, et dire, che hora, che è in gratia, si procura di rovinarlo, questo buon cavaliere ha scaricato le sue passioni alla spalla di altri. Il Coraducci crederà senza altro, che io l'habbia detto al conte, massime questo è conforme alle mie doglienza, che faccio seco, et non con altri ministri. Mi agiunge il conte, che il Coraducci gli ha confessato, che ha detto a sua maestà che se può conservare la religione cattolica che lo faccia, se non che conservi lo stato. Che tre di sono il Coraducci propose il negotio di libertà di coscienza con sentimento, che si vada destreggiando, restorno però scandalizzati dell'ardore, et niuno rispose, dice il conte havere questo da dui consiglieri, et lo credo, per che questo è quel, che voleva dire don Guglielmo.⁵⁹ Per ultimo ha fatto una scrittura a sua maestà di servirla contro cattolici contro heretici, et contro ognuno, non prender presenti, ma essere fidelissimo esegutore della sua volontà, quale ella si sarà, et che sua maestà la serba nel suo scrittorio. Dopo scritto la presente il Coraducci mi ha mandato a dire, che hier sera intese, che io ero stato per trovarlo; mentre era da sua maestà et che haveva fatto ogni opera per non andare questa matina in consiglio, et venire da me, me non gli era riuscito. Al sicuro che la medicina del conte lo turba, et forse servirà di freno. Io penso questa settimana di andare attorno, et uscire dalle circospettioni, dalle modestie, perche certo questo povero principe è tradito formalmente, et la religione con esso. Sua maestà vidde da una finestra il conte Belgioioso nella sala publica, et né mostrò disgusto dicendo, che li ambasciatori di Ungheria haveriano a male che egli comparisse così in publico. Questo non è segno di udienza. Mi dice il conte Belgioioso che il conte Federico Fristimberg⁶⁰ tra pochi giorni deve partire, forse che la sospitione, che ha havuta Filippo Langhio⁶¹ della lega ha fatto nascere, dopo che parlò all'imperatore nuova mala sodisfattione. L'imperator per due volte ha mandato a chiamare il

59 Don Guillén de San Clemente spanyol követ (1581–1608).

60 Friedrich IV. von Fürstenberg-Heiligenberg, császári főudvarmester. A testvérvizsály kitérésekor Mátyás főherceg mellé állt.

61 Philipp Lang, mindenható császári kegyenc 1603–1607 között.

capitano del luogo, dove sta il principe Batthori, et datoli ordine, che invigilo alla persona sua, et che dica al principe, se sospettasse di cio, che sua maestà fa per intendere, se sia ben trattato.

Di Praga dal vescovo di Vercelli nuntio all'imperatore 7. Febraro 1605.

Diciffrato 25. detto

5. Giovanni Francesco Ferreri a Pápai Államtitkárságnak (1605. február 7. Prága)

Maria Pernstein közvetítésével elsimultak az udvarban támadt ellentétek. Altant a császár elküldte Prágából. Belgioioso azt mondta, hogy a császári megbízottak zsarnoki módszereikkel kétségbeesett lépésre kényszerítették Bocskait és a nemességet. A kassai ügyet rosszul kezelték, mert ahelyett, hogy megbüntették volna az engedetlenség okozóját, Coraduzzi, akinek adott 400 aranyat, a szárnnyai alá vette és felbátorította. Hozzátette, hogy mivel támadják, a császárhoz akar fordulni, hogy ezt és több más dolgot is elmondjon neki a tanácsosairól.

ASV Fondo Borghese serie III, vol. 84A, fol. 195r, 198v. Rejtjelzett eredetiről készült másolat.

Di Praga dal vescovo di Vercelli nuntio all'imperatore 7. Febraro 1605.

Diciffrato 24. detto

Questi giorni Filippo Langhio stato in bilancia, et egli stima, che il conte Federico Fristimberg, Barbitio,⁶² et Rosburno,⁶³ che era già suo amico, et poi si ruppe secom et poi si riconcilio per mezzo di donna Maria Prenestain,⁶⁴ et l'Altano⁶⁵ gli habbiano fatto servitio, ma assai presto sua maestà depose ogni ombra, onde è stato commandato all'improvviso all'Altano, che cessa di Praga, Rosburno venerdi fece dire sette messe per la sua intentione. Mi dice l'Albertino del Coraducci, che questa settimana si sentiranno novità di corte. Che Belgioioso dice,

62 Lásd az 52. jegyzetet.

63 Hermann Christoph Graf zu Russworm főstrázsamester (1596–1597), főtábormester (1601–1603).

64 Anna Maria Maurique de Lara y Mendoza, Johann Pernstein özvegye, a spanyol párt egyik igen befolyásos tagja az udvarban.

65 Michael Adolf von Althan gróf, esztergomi kapitány, császári diplomata.

che li commissarii di sua maestà in Transilvania hanno disperato il Bucicai, et la nobiltà con termini tirannici, et che il negotio di Cassovia è andato male, perche in vece di essere castigato l'autore della disubidienza, che venne qua, fu favorito dal Coraducci, al quale diede quattrocento Ungari, set ritornando ardi poi di dare compimento alla ribellione. Aggiunge, che sé vedrà di esser molestato, et che possa arrivare a parlare a sua maestà gli vole dire questo, et molte altre cose contra gli suoi ministri.

Di Praga dal vescovo di Vercelli nuntio all'imperatore 7. Febraro 1605.
Diciffrato 25. detto